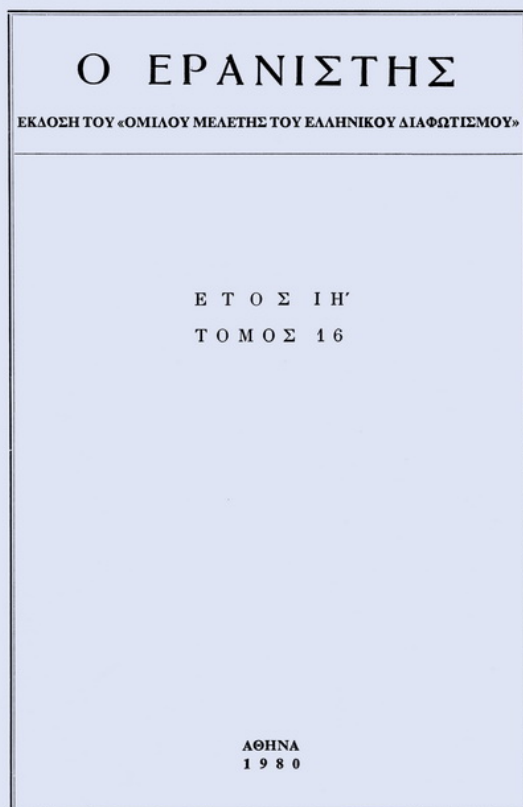

The Gleaner

Vol 16 (1980)

Η ελληνική επιστολογραφία του Αλεξάνδρου
Μαυροκορδάτου του εξ απορρήτων. Η οργάνωση
μιας έρευνας

Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος

doi: [10.12681/er.334](https://doi.org/10.12681/er.334)

To cite this article:

Αποστολόπουλος Δ. Γ. (1980). Η ελληνική επιστολογραφία του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ απορρήτων. Η οργάνωση μιας έρευνας. *The Gleaner*, 16, 151–189. <https://doi.org/10.12681/er.334>

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΟΛΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΠΟΡΡΗΤΩΝ
‘Η οργάνωση μιᾶς ἔρευνας**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

‘Η νεοελληνική ἐπιστήμη δὲν ἔχει ὡς τῶρα μελετήσῃ συστηματικὰ τὰ θέματα τῆς ἐργογραφίας καὶ ἐπιστολογραφίας τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου (1641-1709)· δὲ μᾶς ἔχει δώσει ἀκόμα οὔτε τὴ χειρόγραφη παράδοση τῶν ἔργων του, οὔτε τὸ corpus τῆς ἀλληλογραφίας του, οὔτε τὸ χρονικὸ τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Ἔτσι, ὅποιος θέλει νὰ κάνει ἓνα βῆμα πρὸ πέρα καὶ νὰ γνωρίσῃ ὅχι μόνον ποιὰ ἔργα του ἐκδόθηκαν—αἴτημα ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ ικανοποιήσῃ ἀπὸ τίς ἐλληνικὲς βιβλιογραφίες—ἀλλὰ γενικότερα τί καὶ πότε ἔγραψε, ποῦ καὶ πῶς κυκλοφόρησαν τὰ ἔργα του, μὲ ποιὸν καὶ πότε ἀλληλογράφησε, δὲν ἔχει ἓνα χρηστικὸ βοήθημα· γιὰτὶ βέβαια οἱ ἀναγραφές τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος ποὺ συνοδεύουν, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δημητρίου Προκοπίου, τὰ βιογραφικά του σημειώματα δὲν εἶναι πλήρεις, οἱ πληροφορίες τοὺς εἶναι συχνὰ ἀντιφατικὲς καὶ ὅπωςδήποτε δὲ δίνουν ἀπάντησιν σὲ ὅλα τὰ πρὸ πάνω ζητούμενα. Ἡ ἐργασία αὕτῃ ἐντάσσεται σὲ μιὰ σειρά ἐρευνητικῶν προσεγγίσεων ποὺ ἔχουν ὡς στόχο τὴν καλὺτερη γνωριμία μὲ τὰ ἔγγραφα τεκμήρια τῆς μαρτυρίας τοῦ Μαυροκορδάτου¹. Ἡ προσέγγισις αὕτῃ εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἐλληνικὴ ἐπιστολογραφία του, ἱστορικὴ πηγὴ ἀνεκμετάλλευτη σχεδὸν στὸ σύνολό της ἀπὸ τὴν νεοελληνικὴ ἐπιστήμη.

Ἀνέφερα λίγον πρὶν γιὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν καταλόγων - ἀναγραφῶν τῶν ἔργων τοῦ Μαυροκορδάτου· ὀφείλω ὁμῶς νὰ στηρίξω τὴν κρί-

---

1. Οἱ ἔρευνες αὐτές, ἐργασία ὑποδομῆς μὲ στόχο τὴν καλὺτερη ἀξιοποίησιν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, προετοιμάζονται μιὰ εὐρύτερη μελέτη γιὰ τὴν ἐλληνικὴ κοινωνία τοῦ ΙΖ’ αἰῶνα τὴν ὅποια ἐπιχορηγεῖ τὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν καὶ φιλοξενεῖ τὸ Ἱστορικὸ Σπουδαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ση μου δίνοντας ένα τουλάχιστον παράδειγμα, πρὶν ἀσχοληθῶ μὲ τὰ εἰδικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστολογραφία του.

Στὴν ἀναγραφή τῶν ἔργων τοῦ «ἐξ ἀπορρήτων», ποὺ δημοσίευσε ὁ Κ. Σάθας στὴ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», ὑπάρχει καὶ τὸ ἀκόλουθο ἔργο: «Περὶ ἀστυκοῦ δικαίου (Preceptes de droit civil)»². Καμιὰ προσθήκη, διόρθωση ἢ ἐπανόρθωση σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει στὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἀνδρόνικου Δημητρακόπουλου³. Καμιὰ ὅμως ἐλληνικὴ βιβλιογραφία οὔτε καὶ κανένας κατάλογος ἐλληνικῶν χειρογράφων δὲν τὸ ἀναφέρουν. Ἐχει χαθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ ἢ λανθάνει ἀκόμα;

Ὁ κατάλογος ποὺ δημοσίευσε τὸ 1966 ὁ Τ. Γριτσόπουλος⁴ ὀδηγεῖ σ' ἓναν ἄλλο ἐρευνητικὸ δρόμο. Τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο ἀναγράφει ὁ Σάθας, ἀναφέρει ὁ Γριτσόπουλος, «ἴσως ἐξεδόθη ἢ ἐγράφη γαλλιστίν», ἀφοῦ ὑπάρχουν στὸν τίτλο καὶ οἱ ὅροι Preceptes de droit civil⁵. Μήπως λοιπὸν θὰ πρέπει νὰ στρέψουμε τὶς ἐρευνές μας καὶ πρὸς ἀλλόθροες βιβλιογραφίες καὶ καταλόγους χειρογράφων;

Ἕνας νομικὸς ποῦ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, εἶναι ἰδιαίτερα εὐαίσθητος σὲ ἔρευνες γιὰ τέτοιου εἴδους ἔργα, ὀφείλει νὰ τὸ ἀναζητήσει παντοῦ. Μὲ ἀπογοήτευση ὅμως θὰ διαπιστώσει, ὕστερα ἀπὸ ἄκαρπες προσπάθειες, ὅτι ἡ ἐμφάνιση τοῦ τίτλου αὐτοῦ στὸν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Μαυροκορδάτου ὀφείλεται σὲ μιὰ παρανόηση.

Ὁ Δημήτριος Προκοπίου στὴν «Ἐπιτετμημένην ἐπαρίθμησην», ἀναφέρει ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου καὶ τὸ

2. Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς Γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως τῆς βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς Ἐθνεγερσίας (1453-1821)*, Ἀθήνα 1868, σ. 389.

3. Ἀνδρ. Κ. Δημητρακόπουλος, *Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελληνικὴν Φιλολογίαν Κωνσταντίνου Σάθα*, Λιψία 1871 καὶ ὁ ἴδιος, *Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ Νεοελληνικῇ Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα, μετὰ τινων προσθηκῶν*, Τεργέστη 1872.

4. «Σαφὴ πῖνακα τῶν ἔργων» τοῦ Μαυροκορδάτου ὀνομάζει ὁ συγγραφέας τὸν κατάλογο ποὺ συνέταξε «κυριώτατα μὲ τὰ δελτία τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», καὶ δημοσίευσε στὸ ἔργο του *Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή*, τ. 1, Ἀθήνα 1966, σ. 236-241. Τὰ χωρία ποὺ ἀναφέρω πρὸ πάνω βρίσκονται στὴ σ. 235 τὸ πρῶτο καὶ στὴ σημείωση τῆς σ. 236 τὸ δεύτερο.

5. *Αὐτ.*, σ. 238. Τὸ ἔργο τὸ κατατάσσει στὴν κατηγορία «Β' Ἱστορία-Διπλωματία».

6. Τὸ ἔργο τοῦ Προκοπίου δημοσιεύτηκε στὸ J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, τ. 11, Ἀμβούργο 1722, σ. 774-776 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος, Βιβλιοπωλεῖο Νόττη Καραβία, Ἀθήνα 1966). Τὸ ἔργο τοῦ Μαυροκορδάτου ἀναγράφεται στὴ σ. 776.

«Πολιτικά ὑποθήκαι»⁶. Οἱ H. Audiffret καὶ Salaberry, πού συνέταξαν πρὶν ἀπὸ τὸν Σάθα ἓνα βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Μαυροκορδάτο⁷, χρησιμοποίησαν τὸν Προκοπίου καὶ μετέφρασαν στὰ γαλλικὰ τὸν τίτλο τοῦ πιδὸ πάνω ἔργου ὡς *Preceptes de droit civil*⁸. Ὁ Κ. Σάθας μὲ τὴ σειρά του, ὅταν συνέτασσε τὸ δικό του σημεῖωμα γιὰ τὴ «Νεοελληνικὴ Φιλολογία», χρησιμοποίησε τὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα τῶν Audiffret καὶ Salaberry⁹ καί, χωρὶς νὰ ὑποπτευθεῖ ποιοῦ ἔργο κρύβεται πίσω ἀπὸ τοὺς γαλλικοὺς ὅρους¹⁰, τοὺς ἀπέδωσε στὰ ἑλληνικὰ «Περὶ ἀστυκοῦ δικαίου» ἐπινοώντας ἔτσι ἓνα νέο τίτλο. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἦταν βέβαιος γιὰ τὴ μετάφρασή του, διατήρησε μέσα σὲ παρένθεση καὶ τοὺς γαλλικοὺς ὅρους. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς παρανόησης ἦταν νὰ προστεθεῖ, ἀπὸ τὸ 1868¹¹, στὰ ἔργα τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τὸ «Περὶ ἀστυκοῦ δικαίου (*Preceptes de droit civil*)».

Ὅσα περιγράφουμε τονίζουν, νομίζω, τὴν ἀνάγκη νὰ ἐργαστοῦμε συστηματικὰ μὲ τὰ θέματα τῆς ἐργογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου, γιὰ νὰ μπορέσουμε μὲ κάποια ἀσφάλεια νὰ ἀρχίσουμε τὴν πάλῃ μὲ τὸν ἄγγελο: νὰ προσπαθήσουμε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ μαρτυρία του, μὲ τίς πραγματικὲς ἱστορικὲς τῆς διαστάσεις, στὴ μελέτῃ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του. Ἀς περάσουμε ὅμως τώρα σὲ ἓνα ἄλλο τμῆμα τῆς ἔγγραφης μαρτυρίας του, τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστολογραφία του.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστολογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου θὰ γίνῃ ἀντικείμενο ἐρευνας. Ὁ Μαυρίκιος Dercsenyi, ὅπως εἶχαν ἀνακοινώσει ὁ Κ. Ἀμαντος καὶ ὁ Ἀνδρέας Horvath, ἐτοίμαζε μὲ ἐργασία μὲ εὐρύτερο μάλιστα ἀντικείμενο: τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ

7. Δημοσιεύτηκε στὸ Παρίσι στὸν τ. 27 τῆς νέας ἐκδοσης τῆς *Biographie Universelle, Ancienne et Moderne*, σ. 349-350.

8. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Fustel de Coulanges σὲ ἀνάλογο σημεῖωμά του, πού δημοσιεύτηκε στὸν τ. 34 τῆς *Nouvelle Biographie Générale*, Παρίσι 1861, στήλῃ 454-458, ἀναγράφει καὶ αὐτὸς ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ Μαυροκορδάτου τὸ *Preceptes de droit civil*.

9. Τοὺς ἀναφέρει στὴ βιβλιογραφία πού παραθέτει στὴν ὑπόσημειωση τῆς σ. 390.

10. Μολονότι ὁ Σάθας εἶχε μπροστά του τὸ ἔργο τοῦ Γ. Ζαβίρα *Νέα Ἑλλάς*, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται τὸ *Πολιτικά ὑποθήκαι* (σ. 168, Ἀθήνα 1872). Γιὰ τίς ὀφειλὲς τοῦ Σάθα στὸ ἔργο τοῦ Ζαβίρα βλ. *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*, σ. 541 σημ. 1, Ἀνδρ. Κ. Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις... σ. 5 καὶ Κ. Σάθας, «Ἐπικρίσεις ἔλεγχος», *Κλειὴ Τεργέστης*, φ. 575-580/1872 (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος, Βιβλιοπωλεῖο Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1973, σ. 20).

11. Τότε ἐκδόθηκε ἡ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία*.

Μαυροκορδάτου στο σύνολό της. Είναι κατά συνέπεια χρήσιμο, πρὶν ὀργανώσουμε τὴ δική μας ἔρευνα μὲ στόχο τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστολογραφία του, νὰ ἀναφέρουμε τί ἔχει γίνεи ἢ καλύτερα τί πῆγε νὰ γίνεи ἀπὸ τὸν οὐγγρο φιλόλογο. Ὡς διαβάσουμε ὅμως πρῶτα τὶς πληροφορίες πού ἔχουμε γιὰ τὴν ἐργασία του.

Ὁ Κ. Ἀμαντος στὴ μελέτη του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (1641-1709)», πού δημοσιεύτηκε τὸ 1932 στὸ περιοδικὸ «Ἑλληνικά», ἀνέφερε ὅτι «ὁ Οὐγγρος καθηγητῆς κ. Dercsényi ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν του»¹². Τὴν πληροφορία αὐτὴ τὴν ἐπαναλαμβάνει καὶ τὴν διευρύνει, πέντε χρόνια ἀργότερα, ὁ Ἀνδρέας Horvath στὸ μελέτημά του γιὰ τὶς «Νεοελληνικὲς μελέτες στὴν Οὐγγαρία», πού δημοσιεύτηκε στὴ «Νέα Ἑστία» τὸ 1937. Ὁ κ. Dercsényi, γράφει ὁ Horvath, «έτοιμάζει μιὰ ἐκδοσὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων»¹³. Ὡστόσο, ποτὲ ὁ οὐγγρος φιλόλογος, πού πέθανε τὸ 1961, δὲν δημοσίευσε τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του.

Ἀναζήτησα τὰ χαρτιά του καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Odön Füves τὰ ἐντόπισα στὸ Τμῆμα χειρογράφων τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Πραγματικά, σὲ δύο φακέλους —πού μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 45/4838/1 καὶ 45/4838/2 εἶναι καταταγμένοι στὸ οὐγγρικὸ ἀρχεῖο— περιέχονται ὅσα ὁ Dercsényi ἄφησε ἀπὸ τὴν ἐργασία πού εἶχαν ἀναγγεῖλει οἱ Ἀμαντος καὶ Horvath.

Τὸ ὑλικὸ πού ἔχει διασωθεῖ θὰ μποροῦσε νὰ διακριθεῖ σὲ δύο ἐνότητες: α) ὅ,τι συλλέχτηκε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἐπιστολογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ β) ἐκεῖνο πού ἀφορᾷ τὴ συνταγμένη στὰ λατινικὰ ἀλληλογραφία του (μαζί μὲ λίγες ἰταλικὰ γραμμένες ἐπιστολές του). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἀλλὰ ἰδιαίτερα στὴν πρώτη, τὸ ὑλικὸ πού ἔχει σωθεῖ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ θεωρηθεῖ ἐργασία ἐτοιμὴ γιὰ δημοσίευση. Ὡστόσο ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Κ. Ἀμαντος ἀνήγγειλε τὸ 1932 τὴ μελέτη τοῦ Dercsényi ἔδειχνε πῶς ἦταν ἀπὸ τότε μιὰ ἐργασία προχωρημένη. Τί μεσολάβησε, ὥστε οἱ ἔρευνές του νὰ μὴν ὀλοκληρωθοῦν καὶ νὰ μὴ δοῦν ποτὲ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος;

Ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ πού ὁ Ἀμαντος τοῦ ἔγραψε στὶς 20 Ἰουνίου τοῦ 1940 μαθαίνουμε ὅτι τότε δὲν εἶχε ὀλοκληρώσει ἀκόμη τὴ μελέτη του· εἶχε ὅμως προχωρήσει πολὺ στὴ συλλογὴ ὑλικοῦ πού ἀναφερόταν

12. Ἑλληνικά 5 (1932), σ. 349 σημ. 2.

13. Νέα Ἑστία 21 (1937), σ. 655.

στή λατινική ἐπιστολογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου. «Μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον», γράφει ὁ Κ. Ἀμαντος¹⁴, «ἔμαθα τὰ τῆς ἐργασίας Σας περὶ Μαυροκορδάτου καὶ ἐλυπήθην, διότι δὲν ἠδυνήθητε νὰ εὑρετε ἀντίγραφα ὅλων τῶν σχετικῶν κωδίκων. Παρὰ ταῦτα ἔχετε συγκεντρώσει ἄγνωστον ὕλικόν καὶ μελετήσῃ τὰ τῆς δράσεως τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς Οὐγγαρίαν κλπ. θὰ ἦτο λοιπὸν καλόν, μὲ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν νὰ δημοσιεύσῃτε πρῶτα τὰς ἀνεκδότους λατινικὰς κλπ. ἐπιστολάς τοῦ Μαυροκορδάτου (...) καὶ αὐτὸ θὰ Σᾶς ἐβοήθῃ», συνεχίζει ὁ Ἕλληνας Δάσκαλος, «νὰ ἀντιγράψετε ἔπειτα καὶ τοὺς ὑπολειπομένους κώδικας. Ἄν ἐν τῷ μεταξύ ἐπισκεφθῶ τὸ Ἅγιον Ὄρος θὰ προσπαθῶ νὰ Σᾶς βοηθήσω».

Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ γραφόταν ἐνῶ τὰ πολεμικὰ γεγονότα τοῦ β' παγκόσμιου πολέμου εἶχαν ἀρχίσει. Ὁ Ἕλληνας ἱστορικός σημείωνε στὸ ἴδιο κείμενο: «Ἡ πολεμικὴ κατάστασις προκαλεῖ φόβον καὶ ἀγωνίαν εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Δὲν γνωρίζομεν ἂν αὖριον θὰ ζῶμεν. Τὸν πόλεμον ὅμως δὲν τὸν διευθύνομεν ἡμεῖς καὶ ἐπομένως θὰ ἐργαζόμεθα ἀσχέτως πρὸς αὐτόν. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς δὲν πρόκειται νὰ εἶναι καταστρεπτικός».

Ὁκτὼ χρόνια ἀργότερα ὁ Μ. Derscényi περιέγραφε στὸν Κ. Ἀμαντο, σὲ ἑλληνικὰ γραμμένη ἐπιστολὴ του¹⁵, τὶς συνέπειες ποὺ εἶχε αὐτὸς ὁ πόλεμος γιὰ τὶς ἐργασίες του. «Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀπελευθερώσεως (καὶ φυγῆς τῶν γερμανῶν)», γράφει, «προκύψας ἐκ τοῦ ὑπογείου καταγωγίου (τοῦ ἔκτου κατὰ τὴν σειρὰν ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπιθέσεως) σκελετὸς ἀνθρώπινος διαβεβαίωσα [=διεπίστωσα] ὅτι ἐκτὸς τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἀδυνάτου σώματός μου δὲν ἔχω τίποτε· ἡ κατοικία μου κατεστράφη, τὰ ἐπιπλά μου διηρπάγησαν καὶ ὅλα καὶ ὅλα ἐχάθησαν — καὶ τὸ τρομερότερον πάντων· ἀφ' ὅσα εἶχα συλλεγμένα ἀντίγραφα, σημειώματα, ἐκθέσεις, πονημάτια ἐτοιμασμένα καὶ ἡμιοτοιμασμένα τὰ δύο τρίτα ἐκάθησαν ἢ ἔγιναν παιγνίδια τῶν ἀνέμων, τὰ ἀποτελέσματα προσπαθειῶν μου 15 ἐτῶν».

Ἀμέσως μετὰ τὸν πόλεμο κάνει μιὰ προσπάθεια νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ χαμένο ὕλικό του ἀλλὰ φαίνεται ὅτι τὰ θέματα τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μαυροκορδάτο τελικὰ τὰ παραμέρισε. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ τοῦ 1948

14. Ἡ ἐπιστολὴ του σώζεται στὸ ἀρχεῖο Derscényi.

15. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτή, ποὺ τὸ πρωτότυπό της βρίσκεται — παραχωρημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀμαντο — στὰ χέρια τοῦ Καθηγητῆ κ. Μ. Μανούσκα, ἔχω μιὰ φωτοτυπία χάρις στὴν εὐγενική του παραχώρηση.

γράφει: «καταβάλλω πάντα κόπον να συμπληρώσω τα υλικά μου. Διά τον 'Αλ. Μαυροκορδάτον έλαβα φωτοτυπίας εκ Βουκουρεστίου, Λονδίνου, Παρισίων. 'Αλλ' έπρεπε να επισκεφθώ δια περαιτέρω έρευνας και μελέτας ακόμη την Βιέννην, Βαρσοβίαν, Παρίσι, Λονδίνον, Βονονίαν, την Πόλιν και πάλιν τας 'Αθήνας. Δεν έχω τα μέσα. Είς την απελπισίαν μου απευθύνην πολύ θρασέως προς τον κ. Νικ. Μαυρογορδάτον (Oxford) γραμματέα του 'Αγγλο-Ελληνικού Συνδέσμου, ν' αναλάβη την φροντίδα υπέρ των αὐτόθι μελλόντων να είναι έξόδων· ενόμισα ότι τὸ θέμα τοῦτο θὰ τὸν ἐνδιαφέρει. Δεν ἐδέχθη οὐδὲ νὰ ἀπαντήσῃ ἀρνητικῶς». Καὶ συνεχίζει: «Διὰ τὰ σχετικὰ πρὸς τὸν 'Αλ. Μαυροκορδάτον Σᾶς κάνω μίαν ἐκθεσιν, ἂν ἐπιτρέπητε, ἄλλην μίαν φορὰν. Τώρα πρόκειται περὶ ἑνὸς ἄλλου θέματος μᾶλλον ἐπείγοντος...».

Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ οὐγγρος φιλόλογος δὲν ἀσχολήθηκε ἀπὸ τότε ποτὲ πιά συστηματικὰ μὲ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἐτσι, ὅ,τι σώζεται σήμερα στὸ Τμῆμα χειρογράφων τῆς Οὐγγρικής Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὅ,τι ἀπέμεινε ἀπὸ τὴν πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο έρευνὲς του καὶ μαζί τὸ υλικὸ πὺ συνέλεξε ἀμέσως μετὰ¹⁶.

Ἄς προσπαθήσουμε ὅμως τώρα νὰ ὀρίσουμε τὸ δικὸ μας στόχο καὶ νὰ μεθοδεύσουμε τὴν έρευνά μας.

I.

ΤΟ ΖΗΤΟΥΜΕΝΟ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ὁ Μαυροκορδάτος έγραψε ἕνα μεγάλο ἀριθμὸ ἐπιστολῶν. Οἱ πρακτικὲς καὶ οἱ πνευματικὲς του ἀνάγκες νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ ἄλλους καὶ ἀκόμη οἱ συχνὲς ἀπουσίες του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη¹⁷ εἶναι οἱ αἰτίες πὺ προκάλεσαν καὶ αὗξησαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ τοὺς κλόγους

16. Ἐλπίζω σύντομα νὰ ἔχουμε καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸ ἀρχεῖο Derscényi σὲ μικροταινίες.

17. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ τὸ 1671 πὺ ἔγινε γραμματέας τοῦ Παναγιώτη Νικαίου ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὸ 1673 πὺ τὸν διαδέχτηκε στὴ θέση τοῦ Δραγουμάνου, ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ παρακολουθεῖ στὶς ἐκστρατεῖες τοὺς προϊσταμένους του. Τὸ ἴδιο συχνὲς ἦταν οἱ ἀπουσίες του, ὅταν ἀργότερα ἀνέλαβε διπλωματικὲς ἀποστολές. Ἄς σημειωθεῖ μόνον ἡ τετράχρονη ἀναγκαστικὴ παραμονή του στὴ Βιέννη, ἀπὸ τὸ 1688 ὡς τὸ 1692.

του πρὸς ἀπόντας»¹⁸. Στὶς ἐπικοινωνίες του αὐτὲς χρησιμοποίησε, ὅσο γνωρίζουμε, τρεῖς γλῶσσες — ἑλληνικά, λατινικά καὶ ἰταλικά — καὶ ἀπὸ τὰ τεκμήρια αὐτῶν τῶν ἐπικοινωνιῶν ἔχει σωθεῖ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἐπιστολικῶν κειμένων του, ὕλκὸ καταρχὴν πολὺτιμο γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἔρευνες.

Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Λογοτεχνίας θὰ βροῦν σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του τὰ ἀριστουργήματα ποὺ προσέφερε ὁ ΙΖ' αἰώνας στὸ εἶδος αὐτὸ τῆς Γραμματείας. Οἱ ἱστοριογράφοι θὰ ἐνδιαφερθοῦν γιὰ τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχουν σχετικὰ μὲ γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Καὶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἰδεολογίας θὰ πρέπει νὰ ἀξιοποιήσουν τὰ ἐπιστολικά αὐτὰ κείμενα βλέποντάς τα ὡς ἔγγραφα τεκμήρια ἀπόψεων τοῦ συγγραφέα τοῦ πού, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἄλλα του γραπτὰ, μποροῦν νὰ βοηθήσουν στὴν ἀποκάλυψη τῆς καμπύλης ποὺ διέγραψε ἡ ἰδεολογικὴ του πορεία. Καὶ ἀκόμα, νὰ τὰ θεωρήσουν ὡς τεκμήρια διακίνησης κάποιων ἰδεῶν, ἀφοῦ, ὅπως θὰ δείξουμε πιὸ κάτω, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς ἐπιστολές του δὲ διαβάστηκε μόνο ἀπὸ τοὺς ἀποδέκτες τοὺς, ἀλλὰ κυκλοφόρησε σ' ἓναν εὐρύτερο κύκλον ἀνθρώπων.

Ἄν θέλουμε ὅμως νὰ χρησιμοποιήσουμε μὲ τρόπο συστηματικὸ — ἀπὸ ὅποια ἐρευνητικὴ ὀπτικὴ γωνία καὶ ἂν μᾶς ἐνδιαφέρουν — τὰ ἐπιστολικά αὐτὰ κείμενα τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ὄχι νὰ διαλέξουμε στὴν τύχη μερικὰ ἀποσπάσματά τοὺς, θὰ πρέπει νὰ φροντίσουμε νὰ συγκροτήσουμε τὸ corpus τῆς ἐπιστολογραφίας του. Δηλαδή, νὰ συγκεντρώσουμε ἂν εἶναι δυνατόν ὅσες ἐπιστολὲς ἔστειλε. Τὸ αἶτημα αὐτὸ ὑπονοεῖ ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε τὰ πρωτότυπα τῶν ἐπιστολῶν του ἢ τὰ duplicata ποὺ ἴσως κρατοῦσε ὁ ἀποστολέας τοὺς, ἢ ἔστω, πιστὰ ἀντ'γραφὰ τοὺς. Κείμενα πάντως, γιὰ τὰ ὁποῖα νὰ γνωρίζουμε τὴν ἡμερομηνία γραφῆς τοὺς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τοὺς· γιὰτὶ μόνο τότε θὰ μπορέσουμε νὰ τὰ χρησιμοποιήσουμε σὲ ἔρευνες ποὺ ἡ διάσταση τοῦ χρόνου παίζει ρόλο ἀποφασιστικὸ.

Στὸ σημεῖο ὅμως αὐτὸ ἐπιβάλλεται, γιὰ μεθοδολογικοὺς καὶ μόνο λόγους, νὰ διαχωρίσουμε τὶς ἑλληνικὰ συνταγμένες ἐπιστολὲς τοῦ Μαυροκορδάτου ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς ἐπιστολογραφίας του. Γιατὶ ὅσες ἐπιστολές, γραμμένες στὰ λατινικά ἢ στὰ ἰταλικά, ἔχει ἐντοπίσει ἡ

18. *Νεοελληνικὴ ἐπιστολογραφία*, ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1955 [Βασικὴ Βιβλιοθήκη 43], σ. ζ' ἐπ. Βλ. ἀκόμα γιὰ τὸ θέμα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστολογραφίας Μ. Ι. Manoussacas, «Problèmes de l'épistolographie néohellénique», *Atti dello VIII congresso internazionale di studi bizantini*, [Studi bizantini e neoellenici. 7] Ρώμη 1953, σ. 147-152.

έρευνα ως σήμερα έχουν ήμερομηνία γραφής, φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τους καὶ εἶναι καταρχὴν πρωτότυπες.¹⁹ Ἀντίθετα, ἓνα πολὺ μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς ἐλληνικὲς ἐπιστολές του δὲν ἔχει ὅλα τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα. Παράδειγμα νομίζω ἐνδεικτικὸ εἶναι ὅτι ἀπὸ τὶς 213 ἐλληνικὲς ἐπιστολές —οἱ ὅποιες, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε πιὸ κάτω, ἔχουν δημοσιευτεῖ— μόνο οἱ 24 σώζουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη τους καὶ τὴν ήμερομηνία τῆς γραφῆς τους, δηλαδὴ ποσοστὸ 11,2%. Ἡ αἰτιολογία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος εἶναι, νομίζω, ὅτι τὰ ἐλληνικὰ ἐπιστολικά του κείμενα γνώρισαν μιὰ χρῆση πέρα ἀπὸ τὴ συνηθισμένη· κυκλοφόρησαν σ' ἓναν εὐρύτερο ἀριθμὸ ἀνθρώπων, ἔγιναν κείμενα ποὺ χρησιμοποιοῦθηκαν γιὰ διδασκτικὸς σκοποὺς καὶ ἔγιναν ὑποδείγματα ἐπιστολικοῦ τύπου. Συνεπακόλουθο τῶν πολλαπλῶν αὐτῶν χρήσεων εἶναι νὰ μᾶς ἔχει παραδοθεῖ ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἐπιστολῶν σὲ πολλὰ ἀντίγραφα, ὅπου τὶς περισσότερες φορὲς δὲν σημειώνεται ἡ ήμερομηνία καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις οὔτε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη· γιατί, ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιέφερε ἦταν τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς καὶ ὄχι πιὰ ἡ ἐπιστολὴ ὡς τεκμήριο κάποιας ἱστορικῆς στιγμῆς.

Πῶς ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε ὥστε νὰ συγκροτήσουμε τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν του καὶ συγχρόνως νὰ ἐντοπίσουμε τὴ διακίνησή τους; Προτείνω νὰ ἀκολουθήσουμε τὸ δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸ γνωστὸ στὸ ἄγνωστο. Στὴν περίπτωσή μας τὸ γνωστὸ, ἢ καλύτερα τὸ πιὸ εὐκόλα κατακτῶμενο, εἶναι ἡ συγκέντρωση τῶν δημοσιευμένων ἐπιστολῶν του· καὶ ἄγνωστο, τὸ *registum* τῆς ἐπιστολογραφίας του ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ ἡ διακίνησή της ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ἐχομε λοιπὸν πρῶτα νὰ συγκεντρώσουμε ὅσες ἐπιστολές ἔχουν δημοσιευτεῖ — καὶ ἀναφερόμαστε πάντα σὲ ὅσες εἶναι συνταγμένες στὰ ἐλληνικά²⁰. Ἐπειτα, νὰ ταυτίσουμε ὅσες ἔχουν ἐκδοθεῖ περισσότερο ἀπὸ μιὰ φορὰ· καὶ τέλος, νὰ συγκροτήσουμε ἓναν κατάλογο μὲ βάση τὰ

19. Ἀναφέρομαι κυρίως στὶς ἔρευνες τοῦ Derscényi, γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. πιὸ πάνω καὶ σημ. 16.

20. Βιβλιογραφία γιὰ δημοσιευμένες ἐπιστολές τοῦ Μαυροκορδάτου ἔχουν δώσει ὁ Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, εἰς Hurmuzaki, τ. 13, σ. α', σημ. 2· ὁ Κ. Ἀμάντος, ἔ.δ., σ. 349, σημ. 2· ὁ Μ. Manoussacas, *Contribution à l'étude de l'épistolographie néoellénique* (διατριβή, Sorbonne· δακτυλόγραφο) 1951, σ. 31, σημ. 2· ὁ Τ. Γριτσόπουλος, ἔ.δ., σ. 240 καὶ ὁ Ζ. Ν. Τσιρπανλῆς, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων (Νέα στοιχεῖα καὶ νέες ἀπόψεις)», *Δωδώνη* 4 (1975), σ. 280, σημ. 3. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεύς καὶ ὁ Ἀμάντος ἀναφέρουν ὅτι στὸ περιοδικὸ τοῦ Καίρου *Kékras* 1 (1886) ἔχουν δημοσιευτεῖ ἐπιστολές τοῦ Μαυροκορδάτου· δὲν μπόρεσα νὰ φτάσω στὸ ἐντυπο αὐτό.

incipit τῶν δημοσιευμένων ἐπιστολῶν. Μὲ τὸν κατάλογο αὐτὸ ὡς ὀδηγὸ καὶ ἐργαλεῖο θὰ μπορέσουμε νὰ πλησιάσουμε ὅσα χειρόγραφα περιέχουν ἐπιστολὲς τοῦ Μαυροκορδάτου. Σημειώνοντας κάτω ἀπὸ κάθε δημοσιευμένη ἐπιστολὴ σὲ ποιὰ χειρόγραφα περιέχεται, θὰ ἀποκτήσουμε σύντομα μιὰ εἰκόνα τῆς διακίνησης καὶ τῆς χειρόγραφης παράδοσής της καὶ διαπιστώνοντας ὅτι μιὰ ἐπιστολὴ δὲν περιέχεται στὸν κατάλογό μας —ἄρα δὲν εἶναι δημοσιευμένη— θὰ πλουτίσουμε τὸ corpus τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ ἀνέκδοτες ἐπιστολές. Κύριο μέλημά μας, νὰ σημειώνουμε ὅσα στοιχεῖα σώζονται στὰ χειρόγραφα γιὰ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴ χρονολογία πού ἴσως σώζει, ἐλπίζοντας ὅτι ὅσα στοιχεῖα ἔλειπαν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο πού χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ δημοσίευσή της, μπορεῖ νὰ σώζονται σὲ κάποιον ἄλλο χειρόγραφο.

II.

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΟΔΗΓΟΥ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Συγκεντρώνω ἐδῶ τοὺς ἑντυπους φορεῖς τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου. Μὲ βάση τὸ ὑλικὸ αὐτὸ θὰ συγκροτήσουμε ἕναν κατάλογο ὁ ὁποῖος, ὅπως ἀναφέραμε, θὰ ἀποτελέσει τὸν ὀδηγὸ καὶ τὸ ἐργαλεῖο μας γιὰ νὰ προχωρήσουμε συστηματικὰ στὶς πιὸ πέρα ἔρευνές μας.

Ἑντυποι φορεῖς τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου

Ἐναν αἰῶνα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μαυροκορδάτου ἄρχισε ἡ δημοσίευση τῶν συνταγμένων στὰ ἐλληνικὰ ἐπιστολῶν του. Στὸ «Ἐπιστολάριον» πρῶτα, πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο τὸ 1804 στὴν Κωνσταντινούπολη²¹, δημοσιεύτηκαν 189 ἐπιστολές του. Ὑστερα ἀπὸ ἕνα μεγάλο διάστημα σιωπῆς ἄρχισε τὸ 1871 μιὰ νέα ἐκδοτικὴ κίνηση ἡ ὁποία ὡς τὸ 1924—ὁπότε καὶ σταμάτησε—ἔφερε στὸ φῶς 24 ἀκόμα ἐπιστολές καὶ ἐπαναδημοσίευσε πολὺ περισσότερες ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα. Κατὰ συνέπεια, ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσιευμένων ὡς σήμερα ἐπιστολῶν του εἶναι, ὅσο ξέρω, 213. Ἄς δοῦμε ὅμως μὲ πιὸ ἀναλυτικὰ στοιχεῖα τὸ χρονικὸ τῶν ἐκδοτικῶν αὐτῶν προσπαθειῶν.

Στὸ «Ἐπιστολάριον» τοῦ 1804 καὶ στίς σσ. 71-273 δὲν δημοσιεύον-

21. Δ. Γκίνης-Β. Μέξας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. 1, Ἀθήνα 1939, σ. 42, ἀρθ. 255.

ται μόνο ἐπιστολές τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅπως συνήθως ἀναφέρεται²², ἀλλὰ μαζί καί κείμενα ποῦ δὲν ἀνήκουν εἰδολογικά στήν ἐπιστολογραφία του. Δημοσιεύεται π.χ. ἓνα συνοδικό γράμμα πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Γεράσιμο, κείμενο ποῦ ἀσφαλῶς συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο ἀλλὰ ποῦ εἰδολογικά ἀνήκει σὲ μιὰ ἄλλη κατηγορία ἐγγράφων του, σ' ἐκεῖνα ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὴ θητεία του στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἀκόμη, μιὰ ἐπιστολὴ ποῦ ἀποστολέας της δὲν εἶναι ὁ Μαυροκορδάτος — μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα μὲ ἀποδέκτη τὸν Μαυροκορδάτο. Ἐπομένως οἱ 189 ἐπιστολές του δημοσιεύονται στίς σσ. 71-270 καὶ 272-273²³.

Στὸ περιοδικὸ «Πανδώρα» τοῦ 1871 δημοσιεύτηκαν δύο ἀκόμα ἐπιστολές²⁴. Ἀπὸ τίς ἐπιστολές ὅμως αὐτές μόνο ἡ μία ἦταν ἀνέκδοτη, ἡ ἄλλη ἐπαναδημοσιεύτηκε²⁵. Ἐπαναδημοσίευση δύο ἄλλων ἐπιστολῶν ἐπιχείρησε καὶ ὁ Μανουήλ Γεδεών στήν «Πραία» τοῦ 1876²⁶. Τὸ 1879 ὁ Θεαγένης Λιβαδᾶς ἐξέδωσε 12 ἀνέκδοτες ἐπιστολές²⁷ καὶ ἐπαναδημοσίευσε, μὲ μέθοδο φιλολογικὴ, ἄλλες 87, γνωστὲς ἤδη ἀπὸ τὰ προηγούμενα τρία ἔντυπα. Στὴν ἔκδοση Λιβαδᾶ, ποῦ τὴν ἐπιγράφει «Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, Ἐπιστολαὶ Ρ'», ὑπάρχουν στήν πραγματικότητά 99 ἐπιστολές, τὸ συνοδικὸ γράμμα πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἀλεξανδρείας Γεράσιμο ποῦ ἀναφέραμε πρὶν πάντων καὶ ἀκόμα ἓνα «θέσπισμα συνοδικόν» τοῦ 1694²⁸, κείμενα ποῦ συντάχθηκαν ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο ἀλλὰ ποῦ, ὅπως ἀναφέραμε, δὲν ἀνήκουν εἰδολογικά στήν ἐπιστολογραφία του.

22. Τ. Α. Γριτσόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 240 ἢ Ζ. Ν. Τσιρπανλῆς, ἔ.ἀ., σ. 280.

23. Στίς σελίδες 170-172 δημοσιεύεται τὸ συνοδικὸ γράμμα καὶ στὴ σ. 102 παρεμβάλλεται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Δούκα. Βλ. ὅσα γράφει ὁ Θ. Λιβαδᾶς, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, Ἐπιστολαὶ Ρ, Τεργέστη 1879, σ. 8' ἐπ., γιὰ τὴν πρώτη αὐτὴ ἔκδοση ἐπιστολῶν τοῦ Μαυροκορδάτου.

24. Σ. Κ. Οἰκονόμος, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», Πανδώρα 22 (1871-1872), φ. 518, σ. 321-322 [σ. 9-10 τῆς ἀνατύπωσης] ἀπὸ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης Σταυράκη Ἀριστάρχου καὶ τοῦ Νεοφύτου Δέρκων.

25. Ἀνέκδοτη ἡ ἀρθ. 177 τοῦ καταλόγου μας· ἡ ἄλλη ἐπιστολὴ, ἡ ἀρθ. 46 τοῦ καταλόγου μας, εἶχε δημοσιευτεῖ στὸ Ἐπιστολάριον, σ. 212-214.

26. Μ. Γεδεών, «Μεσαιωνικὴ ἀνθολογία», Πρωῖα, περίοδος β' (1876), σ. 13-14. Οἱ ἐπιστολές αὐτές, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς 148 καὶ 212 στὸν κατάλόγόν μας, εἶχαν δημοσιευτεῖ στὸ Ἐπιστολάριον, σ. 191-192 καὶ σ. 153-154.

27. Οἱ ἀρθ. 27, 33, 34, 45, 67, 128, 151, 156, 170, 172, 186 καὶ 191 τοῦ καταλόγου μας, ἀπὸ χφ τῆς βιβλιοθήκης Γ. Ἀλ. Μαυροκορδάτου. Γιὰ τὸ χειρόγραφο βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Θ. Λιβαδᾶς, ἔ.ἀ., σ. ζ' ἐπ.

28. Δημοσιεύονται στίς σελίδες 112-114 καὶ 121-123.

Δύο χρόνια αργότερα, τὸ 1881, ὁ Μ. Χαμουδόπουλος, ἀντιπαρβάλλοντας τὶς ἐπιστολὰς ποὺ ἐξέδωσε ὁ Θ. Λιβαδᾶς μὲ ἐκεῖνες ποὺ περιέχονταν σ' ἓνα χειρόγραφο τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, σημείωσε τὶς διαφορὰς ποὺ ἐντόπισε καὶ δημοσίευσε ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ χειρόγραφο ὅσες δὲν περιεῖχε ἡ ἔκδοση Λιβαδᾶ²⁹. Ὅλη αὐτὴ ἡ προσπάθεια τοῦ Χαμουδόπουλου προσέφερε δύο μόνο ἀνέκδοτες ἐπιστολὰς³⁰, ἀφοῦ ὅσες ἐντόπισε καὶ δημοσίευσε δὲν περιέχονταν στὴν ἔκδοση Λιβαδᾶ, εἶχαν ὅμως δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στὸ «Ἐπιστολάριον» τοῦ 1804.

Ἐπαναδημοσίευση μιᾶς ἐπιστολῆς ἔχουμε καὶ στὸ «Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς» τοῦ 1884³¹. Ὁ ἄδηλος ἐκδότης τῶν «Ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων τοῦ Νοταρᾶ» προσέφερε δύο ἀνέκδοτες ἐπιστολὰς καὶ ἐπαναδημοσίευσε δύο γνωστὲς ἤδη ἀπὸ τὴν ἔκδοση Λιβαδᾶ³². Ἐπαναδημοσίευση δύο ἐπιστολῶν ἐπιχείρησε καὶ ὁ Émile Legrand στὸ «Épistolaire grec» τοῦ 1888³³.

Μία ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ δημοσίευσε ὁ Μανουὴλ Γεδεών τὸ 1909 στὸ ἄρθρο του «Ἐπιστολαὶ παλαιαὶ ἐπίκαιραι»³⁴ καὶ δύο ἀκόμα ἀνέκδοτες ἐπιστολὰς στὸ «Ἀρχεῖο τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας»³⁵. Τὴν ἀρ-

29. [Μ. Δ. Χαμουδόπουλος,] «Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγὴ», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 1 (1881), σ. 1-8, 20-25, 39-41, 67-69, 81-83, 97-99, 123-125 καὶ 141-145. Γιά τὸ πατριαρχικὸ χειρόγραφο, olim Ὀλυμπιωτίσσης, βλ. αὐτ., σ. 1-3.

30. Οἱ ἐπιστολὰς ἀρθ. 24 καὶ 194 τοῦ καταλόγου μας.

31. Α. Παλαιολόγος, Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς... τοῦ ἔτους 1884, Κωνσταντινούπολη 1883, σ. 315-316 (ἡ ἀρθ. 156 τοῦ καταλόγου μας). Ἡ ἐπιστολὴ εἶχε δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Θ. Λιβαδᾶ, ἔ.ἀ., σ. 130-131.

32. «Ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων τοῦ Νοταρᾶ», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 4 (1883-1884), σ. 178-181. Ἀνέκδοτες οἱ ἀρθ. 35 καὶ 181 τοῦ καταλόγου μας καὶ δημοσιευμένες οἱ ἀρθ. 27 καὶ 156 (Θ. Λιβαδᾶς ἔ.ἀ., σ. 181-183 καὶ 130-131).

33. E. Legrand, Ἑλληνικὸν ἐπιστολάριον. Épistolaire grec ou Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthé Notaras, Patriarche de Jérusalem, par les Princes de Valachie et de Moldavie etc., etc., Παρίσι 1888, [Bibliothèque Grecque Vulgaire 4], σ. 17-19 καὶ 277. Οἱ ἐπιστολὰς μὲ τοὺς ἀρθ. 35 καὶ 181 στὸν κατάλογό μας εἶχαν καὶ οἱ δύο δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν ἄδηλο ἐκδότη τῶν «Ἐγγράφων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων τοῦ Νοταρᾶ», ἔ.ἀ., σ. 179-180.

34. Μ. Γεδεών, «Ἐπιστολαὶ παλαιαὶ ἐπίκαιραι», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 29 (1909), σ. 197-198. Ἡ ἀρθ. 152 τοῦ καταλόγου μας.

35. Μ. Γεδεών, Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, τ. Α', Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 125-128. Οἱ ἀρθ. 31 καὶ 91 τοῦ καταλόγου μας.

χαιότερη από τις χρονολογημένες επιστολές του Μαυροκορδάτου την δημοσίευσε το 1918 ο Περικλής Ζερλέντης στο μελέτημά του «Ο Παναγιώτης Νικούσιος και Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων»³⁶.

Στὸν 14ο τόμο τῆς συλλογῆς Hurmuzaki ὁ N. Iorga δημοσίευσε, ἀπὸ ἀντίγραφα πού τοῦ ἔστειλε ὁ Μανουὴλ Γεδεών και εἶχε ἐτοιμάσει ὁ C. Erbiceanu ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, ὁκτώ ἐπιστολές. Ἀπὸ αὐτὲς οἱ τρεῖς μόνο ἦταν ἀνέκδοτες, οἱ ὑπόλοιπες εἶχαν δημοσιευτεῖ³⁷.

Ἡ ἐκδοτικὴ κίνησις πού ἄρχισε τὸ 1804 και ἀνανεώθηκε τὸ 1871 ἔκλεισε τὸ 1924 μὲ τὸ δημοσίευμα—ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ Σπ. Λάμπρου—τοῦ Κ. Δουβουνιώτη, «Ἀνέκδοτα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 24 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λάμπρου»³⁸. Ἐπτὰ ἐπιστολές δημοσιεύτηκαν ὡς ἀνέκδοτες ἀπὸ τὸ χειρόγραφο πού βρίσκεται σήμερα στὸ Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς και Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν³⁹. Στὴν πραγματικότητα, ὅλες οἱ ἐπιστολές εἶχαν δημοσιευτεῖ στὸ Ἐπιστολάριον τοῦ 1804 και μία εἶχε ἐπαναδημοσιευτεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Χαμουδόπουλο⁴⁰.

Στὶς πῦὸ πάνω ἐκδοτικὲς προσπάθειες ἄς προστεθεῖ και μιὰ πρόσφατη ἀναδημοσίευσιν μιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Μαυροκορδάτου ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρχᾶ στὸν τόμο (Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία)⁴¹.

36. Π. Γ. Ζερλέντης, «Παναγιώτης Νικούσιος και Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων», *Νησιωτικὴ Ἐπετηρὶς* 1 (1918), σ. 185. (Ἡ ἀρθ. 64 τοῦ καταλόγου μας).

37. E. Hurmuzaki, *Documente Privatoare la Istoria Românilor*..., τ. 14, 1, Βουκουρέστι 1915, σ. 271-272, 288, 382-383, 752-754 και 757-758. Ἀνέκδοτες οἱ ἐπιστολές ἀρθ. 121, 144 και 171 τοῦ καταλόγου μας και οἱ 35, 138, 139, 141 και 181 δημοσιευμένες στὸ Ἐπιστολάριον, σ. 106, 117-118 και 169, στὴν ἔκδοσιν Θ. Λιβδαῖ, σ. 78-79, στὴν *Εκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4 (1883-1884), σ. 179-180 και στὸ *Epistolaire grec* τοῦ Legrand, σ. 17-19.

38. *Νέος Ἑλληνομνημίων* 18 (1924), σ. 317 ἐπ.

39. Οἱ ἐπιστολές δημοσιεύονται στίς σσ. 323-328. Γιὰ τὸ χειρόγραφο βλ. *Νέος Ἑλληνομνημίων* 17 (1923), σ. 401 ἐπ. και Γ. Θ. Ζώρας - Φ. Κ. Μπουμπουλίδης, *Κατάλογος χειρογράφων κωδίκων Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς και Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, Ἀθήνα 1964, σ. 46 ἐπ.

40. Οἱ ἐπιστολές, πού στὸν κατάλόγόν μας ἔχουν τοὺς ἀριθμοὺς 30, 44, 76, 154, 159, 165 και 204, ἔχουν δημοσιευτεῖ στὸ Ἐπιστολάριον στίς σσ. 111, 144-146, 112-113, 107, 211-212, 91-92 και 92-93. Ἡ ἀρθ. 159 ἐπιστολὴ ἔχει δημοσιευτεῖ και ἀπὸ τὸν Μ. Χαμουδόπουλο, ἑ.ἀ., σ. 141.

41. *Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία* Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρχᾶ, Ἀθήνα 1955 [Βασικὴ Βιβλιοθήκη 43] σ. λβ'. Ἡ ἐπιστολὴ ἀρθ. 35 τοῦ καταλόγου μας στὴ σ. 52.

Αὐτοὶ εἶναι, ὅσο ξέρω, οἱ ἔντυποι φορεῖς τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ Μαυροκορδάτου. Ὡς φροντίσουμε τώρα νὰ συντάξουμε ἕναν κατάλογο μὲ βάση τὰ incipit τῶν ἐπιστολῶν αὐτῶν, κατάλογο ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς δείξει τὶς πολλαπλές δημοσιεύσεις τῶν ἴδιων ἐπιστολῶν καὶ θὰ γίνῃ ὁ ὁδηγὸς καὶ τὸ ἐργαλεῖο μας γιὰ νὰ προχωρήσουμε στὶς πιὸ πέρα ἔρευνές μας.

Κατάλογος τῶν δημοσιευμένων ἐλληνικῶν ἐπιστολῶν μὲ βάση τὰ incipit

Ὁ Κατάλογος συντάχθηκε μὲ τὶς ἀκόλουθες ἀρχές. Κατατάσσω λεξιλογαφικά τὰ incipit ὅσων ἐπιστολῶν ἔχουν δημοσιευτεῖ. Σημειώνω τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς καὶ τὴν ἡμερομηνία, εἴτε ὑπάρχει στὸ δημοσιευμένο κείμενο εἴτε τὴν δίνει ὁ ἐκδότης του⁴². Καὶ τέλος σημειώνω τὸν ἔντυπο φορέα ἢ τοὺς φορεῖς τῆς κάθε ἐπιστολῆς.

Στὶς περιπτώσεις ποὺ μιὰ ἐπιστολὴ ἔχει παραδοθεῖ καὶ μὲ ἄλλο incipit, τὴ λεξιλογαφῶ καὶ κατὰ τὴν ἄλλη τῆς μορφή⁴³, παραπέμποντας γιὰ τὰ πλήρη στοιχεῖα τῆς στὴν ἀναγραφὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐγκυρότερη πηγὴ. Ἐγκυρότερη θεωρῶ π.χ. τὴ γραφὴ ποὺ δίνουν ὁ Λιβανίτης καὶ ὁ Χαμουδόπουλος σὲ σχέση μὲ τὸν ἐκδότῃ τοῦ «Ἐπιστολαρίου» τοῦ 1804. Γιὰ νὰ μὴ βαρύνω ὑπερβολικὰ τὸν κατάλογο μὲ διπλές ἀναγραφές παραλείπω τὴ δεύτερη ἀναγραφὴ, ὅταν ἡ παραλλαγή εἶναι τέτοια ποὺ δὲν ὁδηγεῖ σὲ παραπλάνηση. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο δὲ σημειώνω τὶς διαφορὲς ποὺ ὑπάρχουν στὶς ἐπιγραφές τῶν ἐπιστολῶν.

Δὲν καταχωρίζω ἐπιστολὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουμε δημοσιευμένο μόνον τὸ incipit ἢ ἀποσπάσματα. Μία μόνον ἐξαίρεση ὑπάρχει στὸν κανόνα αὐτό, ἡ ἐπιστολὴ ἀρθ. 91 τοῦ καταλόγου μας, ἐκτενέστατο ἀπόσπασμα ποὺ ἔχει διασώσει ὁ Μανουὴλ Γεδεῶν ἀπὸ μιὰ ἀδημοσίευτη, στὸ σύνολό τῆς, ἐπιστολῇ.

Γιὰ τὶς συντομογραφίες ποὺ χρησιμοποιοῦ βλέπε τὸν πίνακα ἀμέσως πιὸ κάτω. Οἱ ἀραβικοὶ ἀριθμοὶ ποὺ ὑπάρχουν μετὰ τὴ συντομογραφία δηλώνουν τὶς σελίδες· στὴν περίπτωσι ὅμως τῆς ἐκδόσεως τοῦ Λιβανίτη παρεμβάλλεται ὁ ἀριθμὸς τῆς ἐπιστολῆς κατὰ τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ δημοσιεύματος τοῦ Χαμουδόπουλου ὁ ἐλληνικὸς ἀριθμὸς ποὺ δηλώνει τὴ σειρὰ ποὺ ἔχουν οἱ ἐπιστολὲς στὸ πατριαρχικὸ χειρόγραφο.

42. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι ἡ ἀναγραφὴ εἶναι μέσα σὲ ἀγκύλες.

43. Τὴν ἄλλη αὐτὴ ἀναγραφὴ τὴν παρεμβάλλω στὴν ἀρίθμησή μου ὡς 1α, 52α κλπ., διατηρώντας ἔτσι τὸ 213 ὡς ἀριθμὸ ποὺ δηλώνει τὸ σύνολο τῶν δημοσιευμένων ἐπιστολῶν.

Συντομογραφίες

- Ἐπιστολάριον = Ἐπιστολάριον ἐκ διαφόρων ἐρανισθέν καὶ τυπωθὲν Πατριαρχεύοντος τοῦ Παναγιωτάτου Καὶ Θειωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίου Κυρίου Καλλινίκου προσφωνηθὲν δὲ τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλομαθέσι νέοις. Ἦδη πρῶτον ἐκδίδοται. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφείῳ. Ἔτει 1804.
- Πανδώρα = Σοφοκλῆς Κ. Οἰκονόμος, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων», *Πανδώρα* 22 (1871-72) φ. 518, σ. 313 ἐπ. [καὶ ἀνατύπωση μὲ ἄλλη σελιδαρίθμηση].
- Πρωῖα = Μανουὴλ Γεδεών, «Μεσαιωνικὴ ἀνθολογία», *Πρωῖα*, περίοδος β' (1876) σ. 5 ἐπ.
- Λιβαδάς = Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, Ἐπιστολαὶ Ρ'. Ἐκδίδονται ἐπιστasia Θ. Λιβαδά, Τεργέστη 1879.
- Χαμουδόπουλος = [Μ. Δ. Χαμουδόπουλος,] «Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγῇ», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 1 (1881), σ. 1 ἐπ.
- Ἡμερολόγιον = Α. Παλαιολόγος, *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς...* τοῦ ἔτους 1884, Κωνσταντινούπολη 1883.
- Ἐγγραφα = «Ἐγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Βίον Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων τοῦ Νοταρᾶ», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 4 (1883-1884), σ. 178 ἐπ.
- Legrand = Émile Legrand, *Ἑλληνικὸν Ἐπιστολάριον. Épistolaire grec ou recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthé Notaras, Patriarche de Jérusalem, par les Princes de Valachie et de Moldavie etc., etc., etc.* Παρίσι 1888 [Bibliothèque Grecque Vulgaire, 4].
- Γεδεών = Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐπιστολαὶ παλαιαὶ ἐπίκαιροι», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, 29 (1909), σ. 197 ἐπ.
- Ἀρχεῖον = Μανουὴλ Γεδεών, *Ἀρχεῖον ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας*, τ. Α' Κωνσταντινούπολη 1911, σ. 125 ἐπ.
- Ζερλέντης = Περικλῆς Γ. Ζερλέντης, «Παναγιώτης Νικούσιος καὶ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων», *Νησιωτικὴ Ἐπετηρίς* 1 (1918), σ. 161 ἐπ.
- Iorga = E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor...*, τ. 14, 1, Βουκουρέστι 1915, σ. 271 ἐπ.
- Ν. Ἑλληνομνήμων = Κ. Ι. Δουβουνιώτης, «Ἀνέκδοτα ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 24 χειρογράφου τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Λάμπρου», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 18 (1924), σ. 317 ἐπ.
- Δημαρᾶς = *Νεοελληνικὴ Ἐπιστολογραφία*. Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἀθήνα 1955 [Βασικὴ Βιβλιοθήκη, 43].

1. Ἀγανακτεῖς ἀδικεῖσθαι σε παρὰ τοῦ συζύγου, τῆς σῆς εὐνῆς
Ἀνωνύμῳ ζηλοτυπούσῃ
Ἐπιστολάριον, 167-169· Χαμουδόπουλος 4β', 67.
- [1α. Ἀεὶ μὲν ἀσμένως καὶ ἡδέως ἐκομισάμην τὴν ἐπιστολήν. . .]· βλ. 16
2. Αἱ διὰ μακρῶν συστάσεις εἰς πολλὴν αἰνίττονται ἔνδειαν καὶ ἀνε-
πιτηδειότητα τοῦ φέροντος
Κωνσταντίνῳ Δούκᾳ Βοεβόδᾳ
Ἐπιστολάριον, 140· Λιβαδῆς 38, 66.
3. Αἱ μὲν κατορθώσεις, ὧ φίλτατοι, πολλῶν ἐπιδέονται μέσων
Τοῖς ἐμοῖς ἐπεράστοις νιέσι
Ἐπιστολάριον, 181-183· Χαμουδόπουλος ρε', 82.
4. Ἀκήκοά σοι τεθνηκέναι τὸν ἀδελφόν, ὃν ἐξ ὅτου ἔγνωκα ἐξ ἀνάγ-
κης τεθνηξόμενον ἥδειν
Ἀνωνύμῳ
Ἐπιστολάριον, 237.
5. Ἀκούω σε πολλὴν ἐμοῦ καταχέοντα φλήναφον. Ἀλλ' ἐγὼ σε τοῖς
μὲν λόγοις
Ἀνωνύμῳ
Ἐπιστολάριον, 198· Χαμουδόπουλος ριε', 83.
6. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις, ὧ ᾗγαθέ, γραμμασιν οὐκ ὀλίγοις τοὺς ὀμι-
λητὰς ὑπερκεῖσθαι
Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ
Ἐπιστολάριον, 154-155· Λιβαδῆς 6, 10.
7. Ἀλλὰ σὺ μὲν ἀποδεδημηκότας ἡμᾶς ἐπίστασαι καὶ διαβάλλοντας
εἰκάζεις
Τῷ διδασκάλῳ τῶν ἐμῶν παιδῶν Ἰακώβῳ χαίρειν
Ἐπιστολάριον, 71· Λιβαδῆς 1, 3.
8. Ἀλλὰ τὴν σὴν μακρὰν σιωπὴν τὴν ἄχρι δεῦρο οὐκ ἂν ἔγωγε πυ-
θαγόρειον φαίην
Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ
Ἐπιστολάριον, 84-85· Λιβαδῆς 5, 8-9 [Βλ. καὶ 91α].
9. Ἀλλ' ὧ κολέ, τοσοῦτον ἔλκομαι τῇ ἔνγυι τῶν σῶν λόγων ἐγὼ
Δημητρίῳ
Ἐπιστολάριον, 197-198· Χαμουδόπουλος ριδ', 83.
10. Ἀλλ' ὦμην, καὶ γὰρ οὐκ ἀπεικότως ὦμην, ὅποτε σοι παρίστημι
καὶ συνίστημι

² *Ανωνύμω*

²Επιστολάριον, 142-143· Χαμουδόπουλος οβ', 40.

11. ²*Αναγκαία μὲν ἢ διὰ τῆς τῶν βίβλων μελέτης προσκτωμένη παι-
δεία καὶ πολυμάθεια*

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

²Επιστολάριον, 260-261.

12. ²*Ἀντὶ τῶν ὑπεργμένων εὐχῶν καὶ ἐπαίνων χάριτας ὁμολογηκῶς
σὺν χάριτι καὶ γλαφυρότητι*

Νικολάῳ τῷ υἱῷ

²Επιστολάριον, 160-161· Λιβαδᾶς 17, 23.

13. ²*Ἀπόδεξαι τὸν παρόντα γραμματοφόρον τῇ συνήθει φιланθρωπία*

²*Ανωνύμω*

²Επιστολάριον, 220-221· Χαμουδόπουλος, ρλθ', 142.

14. ²*Ἀποκρίνου, φησίν, ἄφρονι ἐν καιρῷ, ἵνα μὴ σοφὸς ἐαντῷ δόξη*

Τῷ δικαιοφύλακι κυρ Χονρμούζη

²Επιστολάριον, 120· Χαμουδόπουλος να', 23.

15. ²*Ἀσκὸν τίλλειν, αἰθίοπα σμήχειν, νεκρὸν μαστίζειν, αἰγιαλῷ λαλεῖν*

²*Ανωνύμω*

²Επιστολάριον, 199-200· Χαμουδόπουλος ριθ', 97.

16. ²*Ἀσμένως καὶ ἡδέως ἐκομισάμην τὴν ἐπιστολήν, ὅτι τῆς ἀττικῆς
ἐμφοροῦμαι γλυκύτητος*

²*Ἀνδρέα τῷ Λικινίῳ*

²Επιστολάριον, 105 [πρβλ. 1α].

17. *Βαρὺν ἀράμενος πόλεμον κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας καὶ τῶν
πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας*

²*Ανωνύμω*

²Επιστολάριον, 224· Λιβαδᾶς 76, 130· Χαμουδόπουλος ρμε', 143.

18. *Βουλὴν αὐθις αἰτῇ παρ' ἐμοῦ, τῆς ἐμῆς βουλῆς πολλάκις ἀρίστην
ἰδεῖν ἀπόφασιν*

²*Ἰωάννη*

²Επιστολάριον, 210-211. Χαμουδόπουλος ρλ', 125.

19. *Βραδὺ μὲν, οὐδὲν ἦττον ὅμως διὰ τὴν μέλλουσιν ἡδὺ παρ' ἐμὲ τὸ
ιερόν ἀφίκεται γράμμα*

Τῷ Μητροπολίτῃ Ναυπάκτου καὶ Ἀρχιεπίσκοπῳ Κ. Μελετίῳ χαίρειν

²Επιστολάριον, 98-99· Λιβαδᾶς 74, 127-129.

20. *Βραχὺν ὄντα τὸν βίον καὶ ἀκαθέκτως πρὸς τὸ τέλος φερόμενον*
᾽Ανωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 253-255· Λιβαδῆς 55, 98-90.
21. *Γάλακτι τρέφεται τὰ βρέφη· οἱ δὲ ρῶσιν ἡλικίας λαβόντες, στερεᾶς*
χρηΐζουσι τροφῆς
᾽Ανωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 245-246.
22. *Γενῆ τὸν λόγον ὁ νοῦς, γενῆ τὸ πᾶν ὁ λόγος· γίγνεται τὰ στοι-*
χεῖα τοῖς οὐρανοῖς
᾽Ανωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 161· Χαμουδόπουλος σγ', 40.
23. *Γυμνὴ φασὶν ἢ ἀγάπη καὶ ἀπέριττος, ὧ ᾽γαθη, φιλότης, καὶ οἶον*
ἐξ ὑπερυψηλοῦ πηγῆς ὕδωρ ἀνίσχει
᾽Ανδρέα Λικινίῳ
᾽Επιστολάριον, 110.
24. *Δεινὰ γάρ, φησί, τοῖς ἀνθρώποις κακά· καὶ τόδε γὰρ τῆς εὐμη-*
χάνου σοφίας
᾽Ανωνύμῳ
Χαμουδόπουλος σα', 39-40.
25. *Δεινὴ καὶ χαλεπὴ τις Ἐννῶ, τοῖς ἡμετέροις ἀράξασα πράγμασιν,*
ἐπὶ τοσοῦτον ἡμᾶς περιέστη
Κωνσταντίνῳ Δούκᾳ Βοεβόδᾳ εὖ πράττειν
᾽Επιστολάριον, 135-137· Λιβαδῆς 90, 162-163.
26. *Δεκαετίαν ὅλην βασιλικῶν ἀναλωμάτων ἐξετάσαι, καὶ τὰ μὴ ἐν*
δέουσι
᾽Ανωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 219-220· Λιβαδῆς 59, 95-96.
27. *Δὲν λανθάνει τὴν ἡμετέραν γνώσιν, ὅτι διὰ τετταράκοντα σχεδὸν*
ἔτων, ἕως οὔ
Τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις Συνόδῳ 20 Σεπτεμβρίου 1708
Λιβαδῆς 99, 181-183· Ἐγγραφα, 180-181.
28. *Διὰ πολλῆς ἀποκεχρημένον σοι πικρίας καὶ ὠμότητος τοῦ ἄρχειν*
εἰληχότος αὐτόθι
᾽Ανωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 161-164· Λιβαδῆς 60, 96-99.

29. Διὰ πολλῶν ἐμὲ προσπεποιηκώς, ὦ ῥαθέ, ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν
ἐμῶν ἐταίρων οὐκ ἔχεις τὰ δευτερεῖα
Κυρίῳ Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ
Ἐπιστολάριον, 214-215· Λιβανῶς 3, 6-7.
30. Διὰ τι ἐκ πολλοῦ συγκέκλεικας, ὦ ῥαθέ, τὴν γλῶτταν
Δημητρίῳ Ἰουλιανῷ χαίρειν
Ἐπιστολάριον, 111· Ν. Ἑλληνομνημῶν, 325.
31. Δι' εὐχῶν ἁγίων ὑμῶν καὶ τὸ παρὸν ἐν ὑγείᾳ εὐρίσκομαι, ἀλλ' ἐν
ἀθυμίᾳ
Πανιερώτατοι μητροπολίται... Ἱεροουσαλήμ 9 Φεβρουαρίου 1707
Ἀρχεῖον, 126-128.
32. Δώη σοι Χριστὸς ἐκ νεκρῶν ἐγερθεῖς, ὅποσα κεχαρισμένα καὶ αἴσια,
Δημητρίῳ Ἰουλιανῷ
Ἐπιστολάριον, 107· Χαμουδόπουλος λε', 22 [πρβλ. 192α].
33. Ἐγκαλεῖς ἔμοιγε διὰ πολλῶν, ὦ ῥαθέ, ὅτι δὴ τῶν σοι πεπραγμέ-
νων πικρότερον
Ἀνδρονίκῳ
Λιβανῶς 82, 137-139.
34. Ἐγνων τὰ ὅσα σημειοῖ περὶ τῆς κοινῆ γνώμῃ συγκροτηθείσης εἰς
ἐμὲ εὐνοίας
Δοσιθέῳ Ἱεροσολύμων 1702
Λιβανῶς 97, 178-179.
35. Ἐγραφα καὶ πρότερον κοινῶς τοῖς αὐτόθι τὸν θάνατον τοῦ ἐν μα-
καρίᾳ τῇ λήξει
Πανοσιώτατε καὶ λογιώτατε ἐπίτροπε [Νεόφυτε Νοταρᾷ]
25 Φεβρουαρίου 1707
Ἐγγραφα, 179· Legrand, 18-19· Iorga, 383· Δημαρᾶς, 52.
36. Εἰ καὶ ἦθος καὶ τρόπον οὐδὲν ἔλαττον, ἢ θεωρίαν φιλόσοφον ἀνδρὶ
καλῶς πεπαιδευμένῳ
Κύρ Σπαντωνῇ τῷ πρωτεκδίκῳ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας
Ἐπιστολάριον, 89-91· Λιβανῶς 43, 74-77.
37. Εἰ καὶ τὴν εἰκόνα τῆς Ὑμετέρας φιλοσόφου ψυχῆς πρὸ πολλοῦ
ἐγκεκολλημένην φέρω
Ἰακώβῳ τῷ Διδασκάλῳ
Ἐπιστολάριον, 247.

38. *Εἰ καὶ ὕλης τοῦ γράφειν ἀμοιρῶ, ἀλλ' οὖν γε ὁ πρὸς σέ ἔρως διαρκῆς*
Ἀνωνύμῳ
 Ἐπιστολάριον, 232.
39. *Εἰκὼν ἂν ὡς ἀληθῶς ζῶσα καὶ χαρακτὴρ ἐπιφανῆς ἢ πρὸς ἡμᾶς*
ἐπιστολῇ
Κωνσταντίνῳ Δούκᾳ Βοεβόδᾳ
 Ἐπιστολάριον, 110-111.
40. *Εἰ τι αἰτούμενοι παραπαίομεν, καὶ τὸ δέον ὑπεραλλοούμεθα*
Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων κυρίῳ Δοσιθέῳ
 Ἐπιστολάριον, 125-126.
41. *Εἰ τις ἕτερος ἐπιστέλλων μοι οὕτως ἐπέστελλεν, ὡς ἡ ὑμετέρα*
πανιερότης
Τῷ Ἀγίῳ Κλαυδιονπόλεως Κ. Κοσμᾷ
 Ἐπιστολάριον, 250· Λιβανῶς 37, 65.
42. *Εἰ τῷ βουλῇν ὑποθείη τις οὐκ ἐπερωτηθεὶς, δηλός, ὅτι τοῦ δέοντος*
ἀμαρτάνει
Τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κ. Καλλινίκῳ
 Ἐπιστολάριον, 118-119· Λιβανῶς 69, 116-117.
43. *Ἐκόμπαζον μὲν παρὰ πολλοῖς, ὅτι μοι πολλή τις ἐστὶ μετουσία*
τῆς ὑμετέρας εὐνοίας καὶ φιλανθρωπίας
Ἀνωνύμῳ
 Ἐπιστολάριον, 114-115· Λιβανῶς 47, 79-80.
44. *Ἐκ πολλοῦ μέντοιγε τὴν βάσκανον ἐμεμφόμεθα τύχην ἢ βέλτιον*
φάναι
Κωνσταντίνῳ Δούκᾳ Βοεβόδᾳ εὖ πράττειν
 Ἐπιστολάριον, 144-146· Ν. Ἑλληνομνήμων, 326-328.
45. *Ἐκ τῶν σῶν γραμμάτων ἔγνων, ὃ φιλότης, ὅτι μελετᾷς ἐς Εὐρώ-*
πην ἐκδημῆσαι
[Χρυσάνθῳ Νοταρᾷ]
 Λιβανῶς 52, 84-87.
46. *Ἑλληνιστὶ καὶ τῇ ἀγοραίᾳ διαλέκτῳ γεγραμμένας δύο σου ἐπι-*
στολὰς ἐδεξάμην ἐχθές
Τῷ ἐπεράστῳ μοι Νικολάῳ χαίρειν 14 Δεκεμβρίου 1696
 Ἐπιστολάριον, 212-214· Πανδώρα 321-322· Λιβανῶς 18, 23-26.
47. *Ἐν γε ταῖς συστάσεσιν ἅει τὴν Ὑμετέραν φιλότητα, ποιοῦμαι περὶ*
πλείονος

Κωνσταντίνω τῷ Καντακουζηνῷ

Ἐπιστολάριον, 122· Χαμουδόπουλος νδ', 23 [πρβλ. 52α].

48. Ἐν ταῖς δυστυχίαις ἡ ἀρετὴ μᾶλλον εἴωθεν ἀναλάμπειν
Δημητρίῳ

Ἐπιστολάριον, 251.

49. Ἐπαινῶ τὴν ὑπὲρ εἰρήνης αὐτῆς διάπυρον ζέσιν· ἐπαινῶ δὲ καὶ
τὴν καρτερίαν

Τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Σιναίου Κ. Ἰωαννικίῳ

Ἐπιστολάριον, 100· Λιβαδᾶς 75, 129-130.

50. Ἐπειδὴ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος δεδημιούργηται, ἐν πᾶσι
τὸν Θεὸν ὁση δύναμις μιμεῖσθαι προσήκει

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

Ἐπιστολάριον, 255-256.

51. Ἐπιστέλλειν σοι βουλόμενος, ἐρασμιώτατε καθηγητά, καὶ τὰ κατ'
ἐμὲ δῆλα ποιεῖν

Τῷ διδασκάλῳ Κ. Ἰακώβῳ

[10 Σεπτεμβρίου 1703]

Ἐπιστολάριον, 234-235· Λιβαδᾶς 63, 103-104.

52. Ἐρρωσθε μοι, φίλτατοι· ἔρρωμαι καὶ γὰρ· καὶ διατηροίη διὰ παντὸς
ἡμᾶς ἐρῶμένους ἡ ἐξ ὕψους εὐμένεια

Τοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 127· Λιβαδᾶς 28, 53· Χαμουδόπουλος νθ', 24.

[52α. Εἴγε ταῖς συστάσεσιν, τὴν ὑμετέραν...]. βλ. 47

53. Εἴγε τοῦ ζήλου, εἴγε τοῦ προθύμου, τὴν θυμηδίαν καὶ τὴν ἡδονὴν

Ἀωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 120-122.

54. Ἐχει μὲν οὖν ἡ φιλία πάμπολυ τὸ διαδόσιμον, καὶ ἐνίδρυνται αὐτῇ
ἡ τοῦ πληθυσμοῦ δύναμις

Ἀωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 115-116· Λιβαδᾶς 50, 82-83.

55. Ἐως πότε τῇ χύδην, ὧ ποθεινότατοι, καὶ ἀγοραία διαλέκτῳ λεσχη-
νεύοντες οὐ πάνεσθε;

Τοῖς παισὶν ἐδ' πρᾶττειν

Ἐπιστολάριον, 158-159· Λιβαδᾶς 14, 20-21.

56. Ζηλωτὴς εἰμι καὶ πέρα τοῦ μετρίου διάπυρος. Οὔτε τὸ θεῖον
περιορᾶν ὑβριζόμενον

Τῷ Μητροπολίτῃ Κυζίκου Κ. Κυρίλλῳ χαίρειν

᾽Επιστολάριον, 119-120· Λιβαδῆς 72, 123-125.

57. *Ἡδέα μὲν αἰεὶ καὶ τερπνὰ τὰ τῆς ἀηδόνας ἄσματα*

Τῷ Ἀγίῳ Καισαρείας κυρ Χρυσάνθῳ

᾽Επιστολάριον, 241-242.

58. *Ἡδέα μοι καὶ τερπνὰ τὰ παρὰ τῆς σῆς ἐλλογιμότητος γράμματα·
αἱ γὰρ ἀπὸ φιλουμένων*

Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ εὖ πρόττειν

᾽Επιστολάριον, 159-160· Λιβαδῆς 8, 12-13.

59. *Ἡδὺς μετὰ νέφῃ ὁ ἥλιος ἡ παροιμία φησὶν· ἡδέα δὲ καὶ τὰ σὰ
γράμματα*

Ἀωνύμῳ

᾽Επιστολάριον, 233-234.

60. *Ἡ ἐν ὁποιοῦν ἐπιτηδεύματι πρόοδος οὐ κατορθοῦται μόνῃ τῇ τοῦ
νοῦς ὀξύτητι*

Ἀωνύμῳ

᾽Επιστολάριον, 255.

61. *Ἡ μὲν διηρεκῆς περὶ τὴν βασιλείον αὐλὴν ἀσχολία, τὸ συχνάκις
αὐτῇ ἐπιστέλλειν περαιορεῖ*

Ἰακώβῳ τῷ Διδασκάλῳ

᾽Επιστολάριον, 238-239.

62. *Ἡ μὲν εὐτυχία ἄστατος καὶ ἀβέβαιος, ἡ δὲ φήμη ἐδραία καὶ μό-
νιμος.*

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

᾽Επιστολάριον, 260.

63. *Ἡ μὲν σιωπὴ κοιπὶς ἐστὶ παντὸς πράγματος· ἐπιζητεῖ δὲ τὴν
παρὰ τῆς τέχνης ἐπικουρίαν*

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

᾽Επιστολάριον, 261-262.

64. *Θέλετε ἡξεύρει ὅτι τὰ ἄσπρα τῶν σκλάβων τῶν Ἑβραίων ὅπου
εὐρίσκονται*

Εὐλαβέστατοι ἱερεῖς καὶ χρήσιμοι ἄρχοντες τῆς νήσου Μυκόνου

16 Ἰουνίου 1677

Ζερλέντης, 185.

65. *Ἰδιαίτατον ἐστὶ τῇ ὑμετέρῳ μεγαλονοίᾳ ἐποργίζεσθαι καὶ δυσχε-
ραίνειν τοῖς μηδὲν αἰτουμένης*

Κωνσταντίνω Δούκα Βοεβόδα

Ἐπιστολάριον, 126-127· Χαμουδόπουλος νη', 24.

66. Ἰδού σοι ρεῖ κατὰ ροῦν, ὦ φίλτατε, καὶ πνεῖ ἐξ οὐρίας, ὡς φῆς,
καὶ ὡς ἐπόθεις

Τῷ νιῷ αὐτοῦ Νικολάω εὖ πράττειν καὶ ὑγιαίνειν 1696

Ἐπιστολάριον, 173· Λιβαδῆς 19, 26.

67. Ἰερὰς αὐτῆς ἐπιστολὰς ἔλαβον παμπόλλας, ἃς ἀσπασάμενος, μετὰ
τῆς πρεποῦσης

Δοσιθέω Ἱεροσολύμων 2 Ἰουλίου 1698

Λιβαδῆς 95, 175-176.

68. Ἰερὰ τῆς ὑμετέρας μακαριότητος ἐπιφοιτήσαντα γράμματα πλεί-
στην ὅσῃν μου

Τῷ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας κυρίῳ Γερασίμῳ

Ἐπιστολάριον, 76-79· Λιβαδῆς 66, 109-112.

69. Ἰσχυρόν τι καὶ βίαιον χοῆμα ἢ ἀγάπη καὶ ψυχῆς ἐπικρατήσασα
πᾶσαν ὑπὸ χεῖρα ποιεῖται

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 107-110.

70. Κἄν γὰρ ὑγιαίνω καὶ σὲ ὑγιαίνειν ἐπεύχομαι· καὶ χάρις ὑπὲρ τῆς
ἀμφοῖν ἡμῶν εὐρωστίας

Τῷ διδασκάλῳ κυρ Ἰακώβῳ χαίρειν

Ἐπιστολάριον, 72-74· Λιβαδῆς 2, 4-6.

71. Καὶ αὐθις κατὰ τὴν ἀπὸ Βελγρᾶδων ἐπάνοδον τὸ τῶν ποδῶν ἄλ-
γος ἐπανιὸν χαλεπῶς μὲ ἠρίασε

Τοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 206-208· Χαμουδόπουλος ρκς', 123-124.

72. Καὶ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν ὁσημέραι πολυτρόπως πολεμούμεθα· καὶ
ὅτε μὲν νικῶμεν

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 258-259.

73. Καὶ ὅποσα μὲν ἐπελαύνουσι διὰ τῆς κάτω Μυσίας ἐνταῦθ' ἡμῖν
ἐρραδιούργηται

Τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων κυρίῳ Δοσιθέῳ Σεπτέμβριος 1693

Ἐπιστολάριον, 79-85· Λιβαδῆς 88, 148-155.

74. Καὶ πάλιν εἰς Βέλγγραδα διὰ τῶν ὑμετέρων θεοπειθῶν εὐχῶν ἐρ-
ρωμένως ἔχων ἐπάνειμι

Τῷ Πατριάρχει Ἱεροσολύμων Κυρίῳ Δοσιθέῳ

[Αὐγούστος 1694].

Ἐπιστολάριον, 130-135· Λιβανῆς 89, 155-162.

75. *Καὶ παρόντι μὲν ἔναγχος ὠμιληκόςτος ἐμοῦ, τῶν σῶν πλεονεκτημάτων τὴν ἀκοήν*

Τῷ δόκτορι Ἰωάννῃ Κομνηνῷ

1695

Ἐπιστολάριον, 152-153· Λιβανῆς 49, 81-82.

76. *Καιροὺς ἐμοὶ χρεωκοπίας ἐνδίδωσιν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασις*

Ἀνωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 112-113· Ν. Ἑλληνομνήμων, 325-326.

77. *Καὶ Συνεσίῳ μὲν τῷ πάντῳ ἐν ἐλλογίμοις οἱ λόγοι παῖδες, ἐμοὶ δὲ καὶ τῶν λόγων*

Σπαντωνῇ τῷ πρωτεκδίκῳ εὖ πράττειν

5 Ἰουνίου 1696

Ἐπιστολάριον, 127-128. Λιβανῆς 41, 69-70.

78. *Καὶ τὴν μὲν ὑμετέραν μητέρα ἄωρία θανάτου ἀφ' ἡμῶν ἤρπασεν· ἐμὲ δὲ τὸν πατέρα*

Τοῖς ἐμοῖς παισὶν ὑγιαίνειν καὶ εὖ πράττειν

Ἐπιστολάριον, 169-170· Λιβανῆς 9, 13-14.

79. *Καλὴ μὲν ἡ θεωρία, ὅτι, καὶ τὸν νοῦν ἐπικοσμεῖ, καὶ συναπαίρει συμπεριπτάμενον*

Τοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 215-218· Λιβανῆς 22, 28-31.

80. *Κάλλιστα τὸ ὅτι τέκνων οὐκ ἐφάπτεται καὶ ἥκιστα γοῦν ἀφειδεῖ ὁ πάντων ἐπικρατέστερος φθόνος*

Τῷ ἐλλογίμῳ διδασκάλῳ Κ. Ἰακώβῳ εὖ πράττειν

Ἐπιστολάριον, 101-102· Λιβανῆς 4, 8.

81. *Καλὸν τὸ μὴ ἁμαρτάνειν, τὸ δὲ ἡμαρτηκότητας μεταγνῶναι βέλτιον*

Τοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 178-179. Χαμουδόπουλος ρβ', 81.

82. *Καλῶς εἴρηται ἡμέραν ἡμέρας εἶναι σοφώτερον. Καὶ γὰρ ταῖς καθ' ἑκάστην ἡμέραν*

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

Ἐπιστολάριον, 257.

83. *Κὰν τῇ φύσει, κὰν ταῖς τέχναις, τὰ ἀτελέστερα, τὴν πρὸς τὰ τελεώτερα μίμησιν διαμηχανώμενοι*

Ἀντωνίῳ

Ἐπιστολάριον, 240-241.

84. Καταπέφευγεν ὡς ἐμὲ Κλήμης, ὁ ἱερώτατος Ἰωαννίνων ἱεράρχης,
ὠφέλειαν

Τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κυρίῳ Καλλινίκῳ

Ἐπιστολάριον, 93-95· Λιβαδῆς 68, 115-116.

85. Κοινά, φασί, τὰ τῶν φίλων καὶ μὴ μόνον οὖν αἱ περιουσίαι ἀλλὰ
καὶ αἱ ἐξουσίαι κοιναὶ

Δημητρίῳ

Ἐπιστολάριον, 208-209· Χαμουδόπουλος ρκζ', 124-125.

86. Κνοφορεῖται οὐ μόνον τὰ ζῶα, ὧ φιλότης, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐγχειρή-
ματα

Δημητρίῳ

Ἐπιστολάριον, 251-252.

87. Λίαν ἄσμενος ἐκομισάμην τὰ παρὰ τῆς σῆς λογιότητος γράμματα

Ἀωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 237-238· Λιβαδῆς 61, 99-100.

88. Μεγάλην ἀθυμίαν ἐπήνεγκέ μου τῇ ψυχῇ τῆς ἐπισκηψάσης σοι
νόσον τὸ μήνυμα

Ἀωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 226-227· Χαμουδόπουλος ρμη', 143-144.

89. Μέγιστον κειμήλιον, καὶ πολυτίμητον θησαυρὸν ἴσθι τοὺς φίλους
εἶναι

Δημητρίῳ

Ἐπιστολάριον, 250-251.

90. Μεστὸς ὁ βίος μυρίων δεινῶν. Ἀλλ' ἐκεῖνα πυκνότερα καὶ χαλε-
πώτερα

Ἀωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 262-263.

91. [...] Μετέβη εἰς τὸν ἀμείνονα βίον ὁ κὺρ Γαβριήλ ὁ συναδελφὸς
[ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς]

[Χρυσάνθῳ Ἱεροσολύμων]

26 Ὀκτωβρίου 1707

Ἀρχεῖον, 125-126.

- [91a. Μὴ στέργε μόνῳ τῷ φιλαλήθει...] Παράρτημα τῆς ἀρθ. 8 ἐπι-
στολῆς

92. Μήτ' ἐμοὶ λίαν εὐμαρὲς ὑπὲρ ἄλλων ἐξαιτεῖσθαι συγγνώμην

Κωνσταντίνῳ Δούκᾳ Βοεβόδα

Ἐπιστολάριον, 124-125· Χαμουδόπουλος νς', 23 (ἀπόσπασμα).

93. *Μὴ φερέτω βαρέως ἡ ὑμετέρα μεγαλοπρέπεια, εἰ συστατικοῖς
γράμμασιν ἐφοδιάσας, συχνὸς ὥς αὐτὴν ἐκπέμπω*

Ἀγωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 111-112.

94. *Μνήμης, ὧ καλὲ καὶ γενναῖε, μὴδὲν ἀνθρώποις ἀνησιμώτεον
Γεωργίῳ*

Ἐπιστολάριον, 202· Χαμουδόπουλος ρκβ', 98.

[94a. *Νενίκηκας, ὧ γενναῖε, καὶ ποταπὴν*]· βλ. 95

95. *Νενίκημαι, ὧ γενναῖε, καὶ ποταπὴν νενίκηκας νίκην, ἣν οὐδ' Ἑρᾶ
κλῆς αὐτὸς ἐνίκησατο*

Ἰωάννῃ

Ἐπιστολάριον, 204-205· Χαμουδόπουλος ρκδ', 123 [πρβλ. 94α].

96. *Οἱ μὲν γεωργοὶ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν εὐδαιμονίζουσιν· οἱ δὲ ἐν
ταῖς πόλεσι, τὸν οἰκεῖον βίον ἀποκλαίοντες*

Ἰακώβῳ τῷ Διδασκάλῳ

Ἐπιστολάριον, 242-244.

97. *Οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὴν χρεῖαν οἶδασι μετρεῖν τὰς φι-
λίας*

Ἀγωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 256-257.

98. *Οἶσθα καλῶς ὁπόσα περὶ Ἡφαίστου καὶ Ἀφροδίτης ποιητῶν παισὶ
μεμύθενται*

Ἀγωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 244-245· Λιβανῶς 33, 57-58.

99. *Ὅποσα περὶ μεταμορφώσεων Ἑλλήνων παισὶ μυθεύεται, πρὶν ἀνα-
λεγόμενος*

Τῷ Πνευματικῷ κὺρ Ἀὔξεντίῳ

Ἐπιστολάριον, 246-247.

100. *Ὅποσα τοῖς πρέσβεσιν ὑμῶν συναντελαβόμεν καὶ συνηγωνισά-
μην τοῖς ἔναγχος ἀφικομένοις εἰς τὴν μοναρχικὴν πύλην*

Τοῖς δεποντάτοις Χίου

Ἐπιστολάριον, 205-206· Λιβανῶς 57, 94-95.

101. *Ὅσα μὲν τοῖς ἐμοῖς παισὶν ἐγκέκληκας ταῦτ' εὖ μάλα μοι διώ-
χληκε τὰς ἀκοάς*

Κὺρ Ἰακώβω

Ἐπιστολάριον, 86-89· Χαμουδόπουλος ιδ', 5 (ἀπόσπασμα).

102. "Ὅσας σοι φθὰς ἐπέστειλα περὶ ἀχαριστίας οὐχ οὕτω σε βούλομαι
ταῦθ' ὑπολαβεῖν

Ἀνωνύμω

Ἐπιστολάριον, 200-201· Χαμουδόπουλος ρκ', 97-98.

103. "Ὅσῃ ἐμοὶ παρέσχε χαρὰν ἡ τῆς ὑμετέρας φαιδρότητος καὶ περι-
σπουδάστου παρουσίας ἀπόλαυσις

Τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κ. Δοσιθέω

Ἐπιστολάριον, 128-130· Λιβαδῆς 34, 61-62.

104. "Ὅσον γε τῶν ἐμῶν παίδων ὀρέγομαι τῆς ἐπιδόσεως, ταῖς παρὰ
σοῦ περὶ αὐτῆς ἀγγελίας ἴσθι με τοσοῦτον ἐντρυφῶντα

Ἰακώβω τῷ διδασκάλῳ

1695

Ἐπιστολάριον, 223-224· Λιβαδῆς 7, 10-12.

105. "Ὅσον σε καὶ κατηγόρηκα τῆς εἰς φιλίαν ἀδικίας, τοσοῦτον τῆς
καλῆς νῦν προαιρέσεως ἐπαινῶ

Γεωργίῳ

Ἐπιστολάριον, 202-204· Χαμουδόπουλος ρκγ', 98-99.

106. "Ὅτι μὲν λίαν διαφιλοτιμεῖσθαι περὶ τὸ σῶμα καὶ ἐν ἐργασίμοις
ἡμέρας ἀβροτέραις ἐσθῆσιν ἀμφυέννυσθε

Τοῖς ἐμοῖς φιλτάτοις

Ἐπιστολάριον, 179-180· Χαμουδόπουλος ργ', 82.

107. Οὐ δεῖ πολλῶν, ἀλλ' ὥστε διὰ γράμματος ἡμετέρον εὐτυχεῖν σοι
τὸν κομίζοντα

Μιχαήλῳ Καντακουζηνῷ πρωτοσπαθαρίῳ Οὐγγροβλαχίας

Ἐπιστολάριον, 122· Χαμουδόπουλος νγ', 23.

108. Οὐδὲν καλὸν κακότητος ἄμικτον. Ἐνεῖσι γὰρ καὶ ταῖς περιφή-
μοις πόλεσι

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

Ἐπιστολάριον, 259-260.

109. Οὐκ ἂν διαλείποιμι τὸ ἐπιχωριάζον ἡμῶν ἔθος, λήθης ἐν αἰτία γι-
γνώμενος

Μιχαήλῳ τῷ Καντακουζηνῷ

Ἐπιστολάριον, 105-106.

110. Οὐκ ἀπεικότως, ὃ περισπούδαστέ μοι κεφαλὴ καὶ ἐπέραστε φιλό-
της, ἐφ' ἐκότερα διαφέρῃ

Δανιήλ Ἀρχιάλον Μητροπολίτη

Ἐπιστολάριον, 116-117· Λιβαδᾶς 71, 119-120.

111. *Οὐκ ἐκ τούτου σοι, ὦ φίλτατε Σκαρλάτε, ὅτι προβέβηκας ἡλικία
Σκαρλάτῳ εὖ πράττειν*

Ἐπιστολάριον, 157· Λιβαδᾶς 12, 19.

112. *Οὐκ ὀλίγην ἀθυμίαν ἐπήνεγκέ μου τῇ ψυχῇ τὰ ὑμέτερα γράμματα
Κυρ Ἰακώβῳ εὖ πράττειν*

Ἐπιστολάριον, 165-167· Χαμουδόπουλος 4α', 41.

113. *Οὐ λέληθέ με ποταπὰ θηρία εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι· τοὺς πλείστους
φημί*

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 170-171· Χαμουδόπουλος 4ς', 67-68.

114. *Οὐ ῥάθυμος ἐγὼ φίλων ἐπιλαβέσθαι καὶ ἀφάσθαι, ὁπηνίκα ἂν
ῥαθυμίας ἀλῶσι καὶ ἀφιλίας*

Κωνσταντίνῳ Καντακουζηνῶ χαίροις

Ἐπιστολάριον, 139-140· Χαμουδόπουλος 5ς', 24 (ἀπόσπασμα).

115. *Παῖδες εἰσιν ἡμῶν οἱ λόγοι, καὶ τοιοῖδε, ἐφ' ὧν ἡμῖν ἐναποτί-
κτεται τὸ μετ' εὐφημίας αἰδιδιον*

Ἰωάννῃ Κωνσταντίνῳ Βασσαράβα Βοεβόδα ἡγεμόνι Οὐγγροβλαχίας

Ἐπιστολάριον, 190· Λιβαδᾶς 39, 66-67.

116. *Πάμπολλα μὲν ἐστί καὶ χαλεπά, ὧν ἐμοὶ κατηγορεῖς, ἥττων εἴτε
χρημάτων, εἴτε*

Κωνσταντίνῳ

Ἐπιστολάριον, 75· Λιβαδᾶς 80, 135.

117. *Πάντες ἄνθρωποι τοῦ ἄρχειν ἐφίενται καὶ οὕτω πεφνκότες, πρὸς
ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἀποδοσπετοῦσιν*

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 257-258.

118. *Πάντες κεχαρισμένοι καὶ πάντες ὅσοι τοῖς σοῖς ἐφοδιάζονται γράμ-
μασιν*

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 221· Χαμουδόπουλος ρμ', 142.

119. *Πάντες μὲν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ πάντοτε πάμπολλα καὶ κοινῇ καὶ ἰδία
διαλεγόμενοι*

Τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεδρεύουσιν Ἀρχιεροῦσιν εὖ πράττειν

Ἐπιστολάριον, 173-175· Λιβαδᾶς 70, 117-119.

120. Πάρεμι μὲν σὺν τοῖς ὀθωμανικοῖς στρατεύμασι, τοῖς παρὰ τὸν
 Ἰστρον τὸν ποταμὸν
Κυρίῳ Δοσιθέῳ Ἱεροσολύμων Πατριάρχῃ [1693]
 Ἐπιστολάριον, 265-267· Λιβαδῆς 87, 146-148.
121. Περὶ ἀπαιτήσεων ἄσπρων ἀπὸ τὴν Βασιλείαν πάμπολλα θρυλλοῦν-
 ται καὶ φλυαροῦνται
 Ἐκλαμπρότατε Αὐθέντα καὶ ἀδελφε [Κωνσταντῖνε Μπασαράμπα]
 [c. 1703]
 Iorga, 757-758.
122. Πέρουσι στρατενομένῳ τὸ ἱερὸν ἐδόθη μοι γράμμα τῆς ὑμετέρας μα-
 καριότητος
Τῷ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Κυρίῳ Γερασίμῳ
 Ἐπιστολάριον, 74-75· Λιβαδῆς 65, 108-109.
123. Πιστοῦ φίλον, φασίν, οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα· εἰ δὲ φίλος καὶ
 συγγενὴς καὶ γείτων
Δημητρίῳ
 Ἐπιστολάριον, 201-202· Χαμουδόπουλος ρκα', 98.
124. Πλεοναζόντων χρεῶν καὶ τῶν ἐνεχομένων τὰς ὀφειλὰς οὐκ ἐχόν-
 των ἀποτίσαι
Κωνσταντίνῳ Δούκῃ Βοεβόδα
 Ἐπιστολάριον, 105.
125. Πολλάκις ἡ σὴ λογιότης ὑπ' ἀχαριστίας εἰς ἐμὲ διημαρτηκυῖα
 Ἀωνύμῳ
 Ἐπιστολάριον, 209-210· Χαμουδόπουλος ρκθ', 125.
126. Πολλοὺς τῶν φίλων ὡς ὑμᾶς ἐπιφουτῶντας τῆς συνήθους δεξιώ-
 σεως καὶ φιλοπροσηγορίας ἐστερημένους
Τοῖς ἐμοῖς φιλτάτοις χαίρειν
 Ἐπιστολάριον, 183-190· Λιβαδῆς 23, 31-38.
127. Πρὸ ἡμερῶν οὐκ ὀλίγην τοῖς ἐμοὶ τερπνοτάτοις γράμμασι τῆς
 ὑμετέρας μακαριότητος
Τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Κ. Δοσιθέῳ
 Ἐπιστολάριον, 97-98· Λιβαδῆς 64, 107-108.
128. Πρὸ καιροῦ ἐγράψαμεν καὶ ἐσημειώσαμεν αὐτῷ ὅσα παρὰ τῶν
 νεωτέρων κακότητος
Δοσιθέῳ Ἱεροσολύμων 22 Μαΐου 1681
 Λιβαδῆς 93, 172-173.

129. Προσηγῆς σύ, κἀγὼ προσηγέστερος· ἀγνωμονεῖς σύ, κἀγὼ ὀργί-
ζομαι
Τῷ δικαιοφύλακι Κ. Χουρμούζη
᾽Επιστολάριον 120· Λιβαδᾶς 83, 139.
130. Σιωπῆς ἀκίνδυνον γέρας ἢ παροιμία φησίν. Εἰ δὲ ἡ σιωπὴ ἐν
ὀτωῶν πράγματι
Μάρκῳ
᾽Επιστολάριον, 248-250.
131. Σιωπῆς ἀκίνδυνον γέρας ἢ παροιμία φησί. Φίλου δὲ ἐν κινδύνῳ
ὄντος
Δημητρίῳ
᾽Επιστολάριον, 248.
132. Στείρωσιν οὐκ ἀνέχομαι φιλίας, ἀλλ' εὐτεκνον αὐτὴν εἶναι σπου-
δάζω, καὶ πολύτεκνον
᾽Αωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 141· Χαμουδόπουλος σ', 39.
133. Σὺ μὲν ἐπεύχῃ πανθ' ὅσα καλὰ καὶ τερπνὰ τοῦ δεσπότου
Τῷ Πρωτεκδίκῳ Σπαντωνῇ
᾽Επιστολάριον, 105· Χαμουδόπουλος λ', 21.
134. Σὺ μὲν, ὦ ᾽γαθέ, ἤδη καὶ τέρπη διὰ τὴν ἐγγχειρισθεῖσάν μοι παρὰ
τοῦ κρατοῦντος ἀξίαν
᾽Αωνύμῳ [1698]
᾽Επιστολάριον, 238· Λιβαδᾶς 58, 95.
135. Συνάγει φησὶ τοὺς ἀνθρώπους κακά. Καὶ τότε γὰρ τῆς ἀμηχάνου
σοφίας
᾽Αωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 141-142.
136. Τὰ γράμματα τῆς σῆς Λογιότητος ἀσμένως ἐκομισάμην· καὶ κα-
θάπερ εἰκόνα τῆς φίλης ἐμοὶ ψυχῆς
᾽Αωνύμῳ
᾽Επιστολάριον, 235-236.
137. Ταῖς περὶ λόγον δυνάμεσιν μᾶλλον, ἢ τοῖς στρατεύμασι τῶν λοιπῶν
[Κωνσταντίνῳ Δούκῃ] 1694
᾽Επιστολάριον, 102-104· Χαμουδόπουλος κς', 6 (ἀπόσπασμα).
138. Ταῖς φιλίαις χρώμενοι δυνάμεσι, δυνατοὶ καὶ ἡμεῖς· τούτων δὲ
ἐστερημένοι

- Κωνσταντίνω Καντακουζηνῷ* [c. 1690]
 Ἐπιστολάριον, 169· Λιβανῶς 45, 78-79· Iorga, 271.
139. *Τὰ μὲν ἄλλα ραθυμότεροι γιγνόμενοι, ὀπηνίκα μακρότερον σιω-
 πῶντες διατελοίμεν*
Κωνσταντίνω τῷ Καντακουζηνῷ [c. 1690]¹
 Ἐπιστολάριον, 106· Iorga, 272.
140. *Τὰ παραμυθητικὰ γράμματα τῆς σῆς λογιότητος, τὰ μετὰ πολλῆς
 εὐνοίας*
Τῷ Πρωτεκδίκῳ Κ. Σπαντωνῇ
 Ἐπιστολάριον, 231-232· Λιβανῶς 26, 51-52.
141. *Τὰ παρὰ τῆς ὑμετέρας εὐμενείας καὶ φιλανθρωπίας ὡς ἐμὲ κα-
 τιόντα φαιδρὰ καὶ περιχαρῇ γράμματά της*
Κωνσταντίνω Δούκῃ Βοεβόδα [c. 1693]
 Ἐπιστολάριον, 117-118· Iorga, 288.
142. *Τὰ πρῶτά μοι τῆς ἐπανελθούσης ὑγείας προοίμια ἀπὸ Μουσῶν
 ἄρχεται*
Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ
 Ἐπιστολάριον, 221-222· Λιβανῶς 31, 55-56.
143. *Τὰ σὰ γράμματα τὰ ἔναγχος ἐπισταλέντα τὸν ἐμὸν πόθον ἐνέ-
 πλησε*
Σεβαστῷ τῷ διδασκάλῳ
 Ἐπιστολάριον, 218-219· Χαμουδόπουλος ρλς', 141.
144. *Τὰς ἱερὰς αὐτῆς ἐπιστολὰς ἔλαβον, εἰς ἃς καὶ ἀπεκρίθην εὐλαβῶς
 Μακαριώτατε, σοφώτατε Πατριάρχα καὶ πάτερ σεβασμιώτατε*
[Δοσίθεε] 26 Ἰουνίου 1698
 Iorga, 753-754.
145. *Τὰ σιωπὴν ἐγκαλοῦντά μοι γράμματα τῆς σῆς Πανιερότητος
 εἰληφώς*
Τῷ Ἀγίῳ Ἰωαννίνων Κτρ Κλήμεντι
 Ἐπιστολάριον, 229-230.
146. *Τέρεπει μὲν ὡς ἀπὸ φίλιου γλώττης ἀρχόμενα καὶ νοῦν ἡμῖν ἐμ-
 φαίνοντα προσηνῇ*
Κ. Σπαντωνῇ τῷ πρωτεκδίκῳ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας
 Ἐπιστολάριον, 267-270· Λιβανῶς 42, 70-74.
147. *Τὴν Ἀνδριανούπολιν, ᾧ φιλότης, πεμπταῖος κατέλαβον, καὶ οὕτω
 τὴν κόνιν ἀποτιναξάμενος*

Ἰακώβω τῷ διδασκάλῳ

Ἐπιστολάριον, 247-248· Λιβαδῆς 53, 87-88.

148. Τὴν ἀπέραντόν σου σιωπὴν ἐνεκάλουν καὶ διηγανάκτουν ἐπὶ τῷ ἀδικήματι

Σεβαστῷ τῷ καθηγεμόνι τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ φροντιστηρίου

Ἐπιστολάριον, 191-192· Πρωτὰ 14· Λιβαδῆς 48, 80-81.

149. Τὴν διάπυρον ἔφεσιν τῆς ὑμετέρας ὁμιλίας, τῆς ἐμοὶ ἀντὶ πολλῶν ἀεὶ τιμωμένης

Τῷ μεγάλῳ σκευοφύλακι Κ. Παλασίῳ εἶ πρόττειν

Ἐπιστολάριον, 95-96· Λιβαδῆς 44, 77-78.

150. Τὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἄφιξιν ὑμῶν ἀγαθῇ τύχῃ γεγεννημένην ἐκ τῶν σὺν γραμμάτων ἔμαθον

Κυρίῳ Ἰακώβῳ εἶ πρόττειν

Ἐπιστολάριον, 128· Λιβαδῆς 54, 88-89.

151. Τὴν θεσπεσίαν αὐτῆς ἐπιστολὴν ἀσπασάμενος ἔλαβον, καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης

Μακαριώτατε, ἀγιώτατε καὶ σοφώτατε πατριάρχα [Ἱεροσολύμων Χρῦσανθε]

7 Ἀπριλίου 1708

Λιβαδῆς 98, 179-181.

152. Τὴν ἱερὰν αὐτῆς ἐπιστολὴν εὐλαβῶς ἀσπασάμενος ἔλαβον καὶ ἀνέγνω

Μακαριώτατε, ἀγιώτατε καὶ σοφώτατε Πατριάρχα [Ἱεροσολύμων Χρῦσανθε]

31 Μαρτίου 1708

Γεδεὼν 197-198.

153. Τὴν σὴν ἐκομισάμην ἐπιστολὴν δάκρυσιν ὑποβρύχιον, καταλοφωρομένην τὰ σοί τε συμβάντα

Ἰωάννη τῷ ἀδελφῷ χαίρειν

Ἐπιστολάριον, 137-139· Λιβαδῆς 56, 93-94.

154. Τὴν σὴν εὐθύμως ἐδεξάμην ἐπιστολήν, ἥπερ αἰσίως ἐμοὶ διευαγγελλίζεται

Χουρομούζη δικαιοφυλάκῃ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας εἶ πρόττειν

Ἐπιστολάριον, 107· Ν. Ἑλληνομνήμων, 325.

155. Τὴν σὴν ἐκομισάμην ἐπιστολήν, ἥ τὸν περὶ ἐμοῦ ὄθλον ἀπανηγάμενος

Ἀγωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 198· Χαμουδόπουλος ρις', 83.

156. Τὴν σὴν κατὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὰς ἐκεῖ χώρας καὶ πόλεις περιή-
γησιν μηδὲν πλέον
Τῷ Μητροπολίτῃ Καισαρείας καὶ Παλαιστίνης Κ. Χρυσάνθω
Λιβαδῆς 77, 130-131· Ἡμερολόγιον, 315-316· Ἐγγραφα, 178-179.
157. Τὴν σὴν ὡς ἄσμενος ἐκομισάμην ἐπιστολὴν τὴν ἀγγέλλουσαν ἡμῖν
τὴν ἀγαθὴν ἀγγελίαν
Ἀωνύμω
Ἐπιστολάριον, 229· Χαμουδόπουλος ρνα', 144.
158. Τὴν σπάνιν τῶν γραμμάτων ὡς ἀμάρτημα ἢ σὴ πανιερότης κα-
τηγορεῖ
Τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Καστορίας κὺρ Διονυσίῳ
Ἐπιστολάριον, 228· Χαμουδόπουλος ρν', 144.
159. Τὴν τιμίαν ἐπιστολὴν τῆς σῆς εὐγενείας δεξάμενος τοσαύτης θυ-
μηδίας ἐνεπλήσθην, ὅσος εἶχε με πόθος αὐτῆς
Ἀωνύμω
Ἐπιστολάριον, 211-212· Χαμουδόπουλος ρλβ', 141· Ν. Ἑλληνομνήμων, 323.
160. Τῆς ἀληθοῦς φιλίας πολλὰς τῷ ἡμετέρῳ βίῳ παρεχομένης
Δημητρίῳ
Ἐπιστολάριον, 232-233.
161. Τῆς ἐπεράστου καὶ περισπουδάστου μου συμβίου τὴν ἐντεῦθεν
ἀπαλλαγὴν
Τῷ μεγάλῳ σκευοφύλακι Παλασίῳ
Ἐπιστολάριον, 147-152· Λιβαδῆς 25, 45-51.
162. Τῆς προσκαίρου ζωῆς μήτηρ ἐστὶν ἢ μέλλουσα· γεννῶσι δὲ αἱ
φῦσαι παῖδας ὁμοίους ἑαυταῖς
Τοῖς παισὶν
Ἐπιστολάριον, 177-178· Χαμουδόπουλος ρα', 81.
163. Τί ἄρα σεσίγηκας οὕτω παντελῶς, ὃ ἄγαθέ, οὔτε φωνὴν ἀπὸ
γλώττης, οὔτε στοιχεῖον
Τῷ δικαιοφύλακι κυρίτση Χουρμούζη
Ἐπιστολάριον, 199· Χαμουδόπουλος ριζ', 83.
164. Τί μέμνηας οὕτως; Ἄτε δὴ πάσαις ἐριννώσιν ἐξοιστρούμενος,
Ἀγιορίτῃ τινὶ κακογήρῳ
Ἐπιστολάριον, 222-223· Χαμουδόπουλος ρμβ', 142.
165. Τιμητικὴ τῶν πραγμάτων ἢ στέρησις. Τῶν μὲν παρόντων εὐκα-
ταφρόνητος ἢ ἀπόλαυσις

Παύλῳ τῷ φιλεταίρῳ εὖ πράττειν

Ἐπιστολάριον, 91-92· Ν. Ἑλληνομνήμων, 323-324.

166. *Τί μοι ἀφιλίας ἐγκαλεῖς, ὦ βλάξ, ὁ τῆς φιλίας αὐτόμολος καὶ δραπέτης*

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 171-173· Χαμουδόπουλος 4ζ', 68.

167. *Τί ταῦτα, ὦ γενναῖε, πόθεν ἐξαπίνης ἐκ φίλου καὶ εὖνον ἀπεχθῆς καὶ κακόνους;*

Γεωργίῳ

Ἐπιστολάριον, 209· Χαμουδόπουλος ρκη', 125.

168. *Τὸ δάνειον εἰληφώς, ὦ καλέ, διὰ πολλῆς ἐπιμελείας τί ραθυμεῖς ἀποδιδούναι τὸ συμβόλαιον*

Ἀωνόμῳ

Ἐπιστολάριον, 220· Χαμουδόπουλος ρλη', 141-142.

169. *Τὸ θέρος παρήκε, καὶ παρήκασιν αἱ πολεμικαὶ τρικυμίαι καὶ οἱ ἐννάλιοι τυφῶνες*

Τοῖς ἐμοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 196-197· Λιβαδᾶς 32, 56-57.

170. *Τὸ ἱερὸν αὐτῆς γράμμα ἔλαβον καὶ τὴν ὑγείαν αὐτῆς μαθὼν δόξαν ἀνέπεμψα*

Μακαριώτατε καὶ σοφώτατε καὶ θεοφροῦρητε Πατριάρχᾳ [Ἱεροσολύμων Δοσίθεε]

[24 Ἀπριλίου 1681]

Λιβαδᾶς 92, 171-172.

171. *Τὸ ἱερὸν αὐτῆς γράμμα μετὰ τῆς προσηκούσης αἰδοῦς ἐδεξάμην, καὶ ἀσπασάμενος ἀνέγνων*

Μακαριώτατε, σοφώτατε Πατριάρχᾳ [Ἱεροσολύμων Δοσίθεε]

[26 Ἰουνίου 1698]

Iorga, 752-753.

172. *Τὸ ἱερὸν καὶ ὑπέριτον αὐτῆς γράμμα μετ' ἐδλαβείας ἀσπασάμενος ἔλαβον*

Μακαριώτατε, ἀγιώτατε καὶ σοφώτατε πατριάρχᾳ τῆς ἁγ. πόλεως

Ἱεροουσαλὴμ [Χρύσανθε]

17 Ἰανουαρίου 1709

Λιβαδᾶς 100, 184-185.

173. *Τοιοῦτον ἄρα φίλος εἰλικρινῆς, πανταχόθεν πρόφασιν ἐαυτῷ θηρώμενος*

Τῷ Πρωτεκδίκῳ Κ. Σπαντωνῇ

Ἐπιστολάριον, 230-231· Λιβαδᾶς 27, 53.

174. *Τοῖς κρείττοσιν ἴσοι καὶ ὅμοιοι φιλοῦσι δοκεῖν οἱ πολλοί· καὶ ὧν αὐτοὶ φεύγουσι*
Ἀνδρονίκῳ
 Ἐπιστολάριον, 75-76· Λιβαδᾶς 81, 136-137.
- [174a. *Τοῖς οἰκείοις ἀχθεσθεῖς δανεισταῖς...*]· βλ. 175
175. *Τοῖς σοῖς ἀχθεσθεῖς δανεισταῖς, ὅτι μετὰ πικρίας καὶ βαρύτητος πολλῆς ἀπαιτοῦσι τὰ ὀφειλόμενα*
Νεοφύτῳ Φιλιππουπόλεως
 Ἐπιστολάριον, 180-181· Λιβαδᾶς 73, 125-127 [πρβλ. 174α].
176. *Τοῖς σοῖς ἐντυχόντι λατινικοῖς γράμμασιν ἤλατό μοι ἡ καρδία, καὶ θυμηδίας ἀνάπλεως ὑπερήλατο*
Τῷ ἐπεράστῳ μοι νύῳ Νικολάῳ χαίρειν
 Ἐπιστολάριον, 211· Λιβαδᾶς 16, 22-23· Χαμουδόπουλος ρλα', 141.
177. *Τοῖς σοῖς ἐντυχὼν γράμμασιν, ἐπήνεσα μὲν τὸ εὐγνώμον αὐτῆς*
Τῷ διδασκάλῳ Κυρ Σπαντωνῇ 1683
 Πανδώρα, 322.
178. *Τὸ καθῆσθαι φησι τὸ σοφόν, ἐπομένως δὲ καὶ τὸ σοφῶς λέγειν τε καὶ γράφειν*
Τῷ πρωτεκδίκῳ Σπαντωνῇ
 Ἐπιστολάριον, 198-199· Χαμουδόπουλος ριη', 83 [πρβλ. 187α].
179. *Τὸ μέγεθος τοῦ ἀξιώματος δυσέντευκτον ἐστὶν καὶ ἀπρόσιτον*
Τῷ πρωτοσπαθαρίῳ Νικολάῳ Κωστίνῳ
 Ἐπιστολάριον, 141· Χαμουδόπουλος ξη', 24.
180. *Τὸ μὲν ἀποτάξασθαι τῷ κόσμῳ, καὶ τὸν εὐαγγελικὸν βίον ἐνστερνισάμενον*
Τῷ ὀσιωτάτῳ Παχωμίῳ, τῷ ἐνασκουμένῳ τῇ μονῇ τῆς Ὑπεραγίας τοῦ Μανρομόλου
 Ἐπιστολάριον, 239.
181. *Τὸ παρὸν εἶναι πρῶτον μὲν νὰ δώσωμεν τὸν προσήκοντα ὑμῖν χαιρετισμόν, καὶ δεύτερον*
Πανιερώτατοι ἀρχιερεῖς οἱ ὑποκείμενοι τῷ ἀποστολικῷ πατριαρχικῷ θρόνῳ Ἱεροσολύμων 25 Φεβρουαρίου 1707
 Ἐγγραφα, 179-180· Legrand, 17-18· Iorga, 382-383.
182. *Τὸ τοῖς πλείοσι τῶν ἀνθρώπων ἀρέσκειν, ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ πολλῷ δυσχερέστερον*

Τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Σκαρλάτῳ

Ἐπιστολάριον, 255.

183. Τοῦ μὲν οὖν εἰδέναι ἡ δόκησις, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπισκίψασα, τῇ ἐπιδόσει τῆς ἡλικίας

Ἀγωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 100-101· Λιβανίου 85, 140-141.

184. Τοὺς Ὀθωμανοὺς ἐπὶ Γερμανῶν ἐκστρατευομένους ὡς οὐδέποτε παμπληθεῖς

Διηγηματικὴ ἀνεπίγραφος

[Αὐγουστος 1696]

Ἐπιστολάριον, 192-196· Λιβανίου 91, 164-168.

185. Τραχεῖα ἡ ἐπ' ἀρετῆς ὁδός, ᾧ φίλτατοι, καὶ σκληρὰ καὶ ἀνάντης καὶ δυσχερὴς

Τοῖς παισὶν

Ἐπιστολάριον, 164-165· Λιβανίου 11, 18-19.

186. Τριπλᾶς ὑπερτίμους αὐτῆς ἐπιστολὰς μετὰ καὶ τῶν ἀγίων της ἀσπασάμενος ἔλαβον

Μακαριώτατε καὶ σοφώτατε καὶ θεοφρούρητε πατριάρχα [Ἱεροσολύμων Δοσίθεε]

20 Ὀκτωβρίου 1698

Λιβανίου 96, 176-177.

187. Τρίτην ταύτην ἐπιστολήν, ᾧ θεσπεσία καὶ σεβαστὴ κεφαλὴ, πέμπων, τῆς προπεμφθείσης

Κυρίῳ Δοσιθέῳ Πατριάρχει Ἱεροσολύμων

Ἐπιστολάριον, 146-147· Λιβανίου 35, 62-64.

- [187a. Τῷ καθῆσθαι φησι... βλ. 178]

188. Τῶν σῶν γραμμάτων ἐν τῇ Φιλίππου διατρίβοντι σὺν τοῖς αὐτοκρατορικοῖς στρατεύμασιν

Τῷ φιλιτάτῳ μοι Νικολάῳ χαίρειν

Ἐπιστολάριον, 227-228· Λιβανίου 20, 27-28.

189. Τῶν ὑπηργμένων ὁπόσοι τὰς χάριτας ἀποτίνουσιν, ἀντὶ μεγάλων ἐν δέοντι σμίκρ' ἅττα προσαποδιδόντες

Ἰακώβῳ τῷ διδασκάλῳ

Ἐπιστολάριον, 191· Λιβανίου 84, 139-140.

190. Τῶν ὑπειργμένων ὑπουργημάτων τὴν μνήμην ἐμοὶ πολλάκις ἀναγρίπτεις

Τῷ πρωτεκδίκῳ Χουρμούζη

Ἐπιστολάριον, 272-273· Χαμουδόπουλος ρμζ', 143.

191. Ὑγιαίνομεν ἐν Χριστῷ, καὶ πάντοτε τὸν μακαριώτατον πατριάρχην
εἰς ἐκεῖνα ὅπου
Πανιερώτατοι ἅγιοι ἀρχιερεῖς καὶ ὁσιώτατοι ἅγιοι πατέρες, οἱ
εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ 30 Μαρτίου 1686
Λιβαδῆς 94, 173-174.
192. Ὡς γὰρ ἐποτίθημί σου τῇ ἀγαθοποιῷ φύσει, τῇ τῷ ὄντι μιμητικῇ
τοῦ κρείττονος
Μανουήλ Μουσελίμη
Ἐπιστολάριον, 169· Λιβαδῆς 46, 79.
- [192α. Φέροι σοι Χριστὸς ἐκ νεκρῶν ἐγερθεῖς...]· βλ. 32
193. Φεῦ τῆς ραθυμίας καὶ τῆς νοθείας! ἤκουσι γὰρ γραμματηφόροι
ἀπὸ Ἀνδριανουπόλεως ἐπὶ Μυσίας συχνοὶ
Τοῖς αὐτοῦ παισὶν
Ἐπιστολάριον, 190-191· Λιβαδῆς 29, 53-54.
194. Φεῦ, ὃ δύστηνε, ποῖόν σοι μόρον ἐχαλκεύσω λαθῶν σεαντὸν καὶ
ὁμότητος ἀπίστου
Τίνας ἂν εἴποι λόγους Περίλαος τῷ ταύρῳ μέλλων περιαφθῆναι
Χαμουδόπουλος ριὰ, 83.
195. Φοιτῶσιν, ὃ φιλότης, συχνάκις ὡς ἡμᾶς οἱ αὐτόθεν ἐπιστολεῖς·
προσορμίζονται δὲ
Ἀνωνύμῳ
Ἐπιστολάριον, 76· Λιβαδῆς 78, 135.
196. Φρόνησις καὶ ἀνδρεία ἐξ ἴσου εἰσὶν ἀναγκαῖαι τῷ πολιτενομένῳ
Τῷ νίῳ Σκαρλάτῳ
Ἐπιστολάριον, 256· Λιβαδῆς 21, 28.
197. Φροντίσι διασπώμεθα ταῖς ἀυλικαῖς, ὥστε τὰ νῦν οὐθ' ἡμῖν, οὔτε
τῇ αἰδιότητι διαζῶμεν
Κυρίῳ Σπαντωνῇ εὖ πράττειν
Ἐπιστολάριον, 113-114· Λιβαδῆς 40, 67-68.
198. Χαίρων μὲν παρὰ τὴν ὑμετέραν ἀπῆρε πανιερότητα Χρῦσανθος, ὃ
θεῖος καὶ ἀνθρωπίνους πλεονεκτήμασι γεραιρόμενος
Ἀνωνύμῳ
Ἐπιστολάριον, 143· Λιβαδῆς 36, 64-65.
199. Χαλεπὸν μὲν τῆς ἐνεγκαμένης πόρρω που στρατεύεσθαι· ἐὰν δὲ
παρὰ τῶν ἐκεῖ φιλάτων

Ἰακώβω τῷ διδασκάλῳ

Ἐπιστολάριον, 143-144· Λιβανῶς 30, 54-55.

200. Χαλινῶν ἐπιθεῖται τὸ νεάζον, ὃ φίλτατοι, καὶ κέντρων· τῶν μὲν, ἴν' ἀπὸ τῶν φαύλων

Τοῖς παισὶν εὖ πράττειν

Ἐπιστολάριον, 155-157· Λιβανῶς 10, 15-17.

201. Χαριζόμενος σοι τὰ μέγιστα τὸν παρόντα συνιστῶ κομιστήν, ὅτι πολλῶν ἔσομαί σοι

Πανταλέοντι ἱατρῷ

Ἐπιστολάριον, 141· Χαμουδόπουλος ξθ', 24-25.

202. Χάριτας ἀνθρωμολόγηκα τῷ κρείττονι τῷ γε τὴν ἀσχολίαν σοι παρεσχηκότι

Τῷ μεγάλῳ σκευοφύλακι Παλασίῳ

Ἐπιστολάριον, 106-107.

203. Χθὲς κατέλαβε τὴν Βασιλεύουσαν τῶν πόλεων ὁ πολύτλας Γεώργιος μετὰ πολυχρόνιον περιήγησιν

Ἀνωνύμῳ

Ἐπιστολάριον, 252-253· Λιβανῶς 51, 83-84.

204. Ψυχῆς τὴν τε σώματος ἀπαλλαγὴν χαλεπωτάτην εἶναί φασι καὶ τοῖς γενομένοις

Παύλῳ τῷ φιλεταίρῳ

Ἐπιστολάριον, 92-93· Ν. Ἑλληνομνήμων, 324-325.

205. Ὡν ἢ ἐκ φύσεως ἢ ἀπὸ τύχης ὕστερίζειν ἐλάχομην, ὃ τριπόθητε Νικόλαε,

Νικολάῳ ὑγιαίνειν

Ἐπιστολάριον, 157-158· Λιβανῶς 13, 20.

206. Ὡν με κατηγορηκας, ἀπέραντόν τινα ψόγον ἐξηντληκῶς, μηδένα δίδωμι λόγον

Κωνσταντίνῳ

Ἐπιστολάριον, 75· Λιβανῶς 79, 135.

207. Ὡ πόσης ἀπὸ τῶν σῶν γραμμάτων ἡδονῆς ἐνεφορήθην, φίλων μὲν ὥς ἀπὸ ἑμῶν σπλάγχχνων

Τῷ πολυεράστῳ μοι Νικολάῳ εὖ πράττειν

[c. 1690]

Ἐπιστολάριον, 160· Λιβανῶς 15, 22· Iorga, 271.

208. Ὡς γε μοι λιπαρὲς αἰεὶ τὸ τὰ τῶν φίλων εἰδέναι καὶ μάλα τέρομαι ἐπὶ τῇ σφῶν ἀγαθῇ ἀγγελίᾳ

Ἀνωνύμῳ

[Ἰούλιος 1693]

Ἐπιστολάριον, 263-265· Λιβανῶς 86, 145-146.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Σημειώνω ἔδῳ τὶς 24 χρονολογημένες ἐπιστολὲς τοῦ Μαυροκορδάτου στὶς ὁποῖες προσθέτω 12 ἀκόμη γιὰ τὶς ὁποῖες οἱ ἐκδότες τοὺς ἔχουν προτείνει μιὰ χρονολογία γραφῆς τοὺς. Σημειώνω τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη κάθε ἐπιστολῆς καὶ παραπέμπω γιὰ περισσότερα στοιχεῖα στὸν προηγούμενο κατάλογο.

Ἡμερομηνία	Ἀποδέκτης	Ἀρθ. κατ.
1. 16 Ἰουνίου 1677	Ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες Μυκόνου	64
2. 24 Ἀπριλίου 1681	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	170
3. 22 Μαΐου 1681	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	128
4. 1683	Σπαντωνῆς	177
5. 30 Μαρτίου 1686	Ἀρχιερεῖς Ἱεροσολύμων	191
6. [c. 1690]	Κωνσταντῖνος Καντακουζηνός	138
7. [c. 1690]	Κωνσταντῖνος Καντακουζηνός	139
8. [c. 1690]	Νικόλαος Μαυροκορδάτος	207
9. [Ἰούλιος 1693]	Ἀνώνυμος	208
10. Σεπτέμβριος 1693	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	73
11. [1693]	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	120
12. [c. 1693]	Κωνσταντῖνος Δούκας	141
13. 1694	[Κωνσταντῖνος Δούκας]	137
14. [Αὐγούστος 1694]	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	74
15. 1695	Ἰάκωβος Μάνος	104
16. 1695	Ἰωάννης Κομνηνός	75
17. 1696	Νικόλαος Μαυροκορδάτος	66
18. 5 Ἰουνίου 1696	Σπαντωνῆς	77
19. [Αὐγούστος 1696]	Ἀνώνυμος	184
20. 14 Δεκεμβρίου 1696	Νικόλαος Μαυροκορδάτος	46
21. [1698]	Ἀνώνυμος	134
22. 26 Ἰουνίου 1698	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	144
23. [26 Ἰουνίου 1698]	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	171
24. 2 Ἰουλίου 1698	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	67
25. 20 Ὀκτωβρίου 1698	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	186
26. 1702	Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	34
27. [10 Σεπτεμβρίου 1703]	Ἰάκωβος Μάνος	51
28. [c. 1703]	[Κωνσταντῖνος Μπασαράμπας]	121
29. 9 Φεβρουαρίου 1707	Ἀγιοταφικὴ ἀδελφότητα	31
30. 25 Φεβρουαρίου 1707	Ἀγιοταφίτες	181
31. 25 Φεβρουαρίου 1707	Νεόφυτος Νοταρᾶς	35
32. 26 Ὀκτωβρίου 1707	[Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων]	91
33. 31 Μαρτίου 1708	Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων	152
34. 7 Ἀπριλίου 1708	Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων	151
35. 20 Σεπτεμβρίου 1708	Ἀγιοταφικὴ ἀδελφότητα	27
36. 17 Ἰανουαρίου 1709	Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων	172

Δημήτρης Γ. Ἀποστολόπουλος